

Іван
ДРАЧ

Оріон Золотий.

Театр

FOLIO

Іван Драч

Оріон Золотий. Театр (збірник)

«Фолио»

ББК 84(4УКР)

Драч І. Ф.

Оріон Золотий. Театр (збірник) / І. Ф. Драч — «Фолио»,

ISBN 978-966-03-7603-8

Іван Драч (нар. 1936 р.) — відомий український поет-шістдесятник, громадсько-політичний діяч, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, Герой України. Він автор багатьох збірок поезій, перекладів, кіноповістей, а також драматичних творів. У своїх п'єсах, присвячених видатним людям України та світу, а саме: Тарасові Шевченку («Гора»), Пабло Неруді («Зоря і смерть Пабло Неруди»), В. Сухомлинському («Дума про Вчителя»), В. Сосюрі («Оріон Золотий»), — Іван Драч прагне якомога ясніше висвітлити драматизм цих творців, віднайти гармонію в круговерті страждань і перемог, переслідувань і визнань, злочинів і надій, любові й ненависті, добра і зла. Драматична поема «Соловейко-Сольвейг» порушує питання матеріального й духовного, розумового і чуттєвого в житті та творчості.

ББК 84(4УКР)

ISBN 978-966-03-7603-8

© Драч І. Ф.

© Фолио

Содержание

Дорости до Драча	6
Оріон Золотий	10
Дума про вчителя	10
Слово до читача	10
Слово до режисера	10
Слово до редактора	11
Події відбуваються у десяти картинах з прологом та епілогом	11
Дійові особи	11
Пролог	12
Вчитель в НДР	18
Кабінет ученої установи	28
Зустріч з Бляхою-мухою	35
Хліб і стаття Мещерського	50
«Казка про любов» у шкільному театрі	57
Жива книга вражень відвідувачів павлищанської школи	68
Психологічний семінар	78
Вчитель у лікарні	91
Мати з казкою	91
Дружина з хлібом	95
Мар'яна і Вальтер з любов'ю	99
Горпина з косою	103
Марення Вчителя	106
Вересневий птах	111
Прощання	115
Епілог, або Верховний Педагогічний Суд	121
Соловейко-сольвейг	130
Дійові особи	130
Пролог	130
Перша частина	133
Кінець ознакомительного фрагмента.	142

Іван Федорович Драч

Оріон Золотий

Театр

© І. Ф. Драч, 2016

© І. С. Рябчий, упорядкування, 2016

© П. М. Перебийніс, передмова, 2016

© О. А. Гугалова, художнє оформлення, 2016

Дорости до Драча

Поет народжується в небі, а співає на землі. Душа поезії – метафора. Душа поета Івана Драча – мегаметафора.

Цитувати Драча неможливо. Кожен рядок його таїть затамовану вибухову силу. Що вибирати? Ось непомічений професійною критикою давній вірш «Десь на дні моїх ночей». На тому дні «Горить свічка біла». Горить – не згасає. «Йшов вечір не погасив... / Йшов танк навшпиньках / Йшов літак з парасолькою неба / Не погасили не погасили». Може, хтось би на цьому й зупинився. Але тільки не Драч. І вже метафора нестримно, динамічно переростає у мегаметафору: «Кожен свою засвітив / Йшов вітер свічку ніс... / Йшли віл танк літак з свічкою з свічкою / Йшов величезний скляний палац / З маленькою свічкою / І маленький сивий комарик з великою свічкою...»

Що тут можна додати? Все сказано. Все просте і складне, як сама природа. Бо це – Мегаметафора. Бо це – Драч!

Немає потреби перелічувати всі творчі іпостасі небосяжного Івана Драча. Він – Поет. Поет у всьому. Його поезія – драматична. Його драматургія – поетична. Його «Ніж у Сонці» півжиття стримить у моєму серці. Бо це не просто бунтівна феєрія. Це планетарна драма людськості бивчої епохи. Тільки Драч відчув її агонію. І в похороні голови колгоспу шекспірівськими мазками показав грядущий похорон жорстокої імперії. Але перед читачем і досі відкриваються нові й нові глибини цього багатомірного твору. Ніж у сонці – пророча метафора. В ній поет закодував трагічне передбачення глобальних катаклізмів уже нинішнього, Двадцять першого століття. Вчитайся, наш сучаснику, і ти переконаєшся: «Ніж у Сонці» – предтеча небувалої у світовій літературі поетичної драматургії Івана Драча.

Недарма літературна критика так обережно споглядає стрімке вознесення Драча-драматурга. Важко всім, важко мені збагнути серцем і душею це істинно українське і всесвітнє творче диво. Десь там, у небесах, незримо витає наді мною, щебече мені загадковий, недосяжний, невольимий «Соловейко-Сольвейг». Як мені заманити його в сіті звичного людського розуміння? Я не чарівник якийсь. Я просто читач. Мені складно зорієнтуватися в цій незнайомій галактиці борінь і пристрастей, думок і почуттів.

Але слово за словом – і перед тобою відкривається веселково-барвиста «Весна з соловейком у пазусі». І тебе зачаровує чоловічими й жіночими голосами «Хор, який діє тільки в місячному інтермеццо». І вже ближчою, ріднішою стає тобі розтерзана душа скульпторки Марини Турчин, яку в місячному сяйві обступають ненароджені з каменю її діти. А схожа на Марину вирізьблена і розбита Мавка – докоряє, вимагає, нагадує:

Ти поклялась нас в глині воскресити,
Звільнити з каменю, у мармурі відбити,
Сповити в гіпсі, вилити у бронзі...
А я стою і досі на порозі...

Мабуть, жоден скульптор не зміг би заглянути у таємницю свого дару так, як це зумів зробити поет у драмі Іван Драч. Героїня його – не просто скульптор, а прекрасна Жінка. Жінка із плоті і крові. Їй хочеться жити, любити, родити. Родити не кам'яних, а рідних діток. Скам'яніле її серце волає до коханого:

На світі нікого немає. Ми двоє. На цілому світі.
Бери мене і люби мене. Візьми мене, візьми на руки.
Візьми на руки хоч раз у житті...

І знову – осяяне видіння у стилі Драча: «Дід Лісовик дивиться невинними, щойно видов- баними очима, куди Петро поніс Марину, а потім одвертає очі». Це ж треба десь побачити таке! Дерев'яна скульптура... соромливо одвертає очі...

Німуєш, торопієш перед планетарною мегаметафорою Драча. Жахи концтабору. Жінка-гестапівка. «Красива, як сто чортів... Очі сам Бог малював. Волосся пшеничне. Злі губи». Замовляє ув'язненому скульптору свій портрет: «Виліпиш – будеш вільний». А він клянеться подумки: «Я ж тебе виліплю, суко!» І виліпив кентавра: «Голова есесівки в кашкеті, а тулуб – вівчарки». Він був готовий до всього – «свою смерть ліплю». А вона – «Кулю за кулею... всадила в обличчя скульптурі, своїй подобизні, кулю за кулею».

Якщо це й вигадка, то вона правдивіше за правду. Такий закон великого мистецтва. Саме за цим законом вершив поет і зорянисту свою «Гору». Документальну драму-колаж «за листами, спогадами та віршами, доносими та розпорядженнями, які стосувалися Т. Г. Шевченка і його похорону на Чернечій горі». Не вірмо авторові, коли він дещо іронічно зауважує: «Крапки, коми, знаки питання та знаки оклику... – мої, решта – все до останнього слова – невігдане, належить давньому часові та обставинам». Не вірмо, читачу! Ми є свідками не просто унікального творчого експерименту, а сміливого прориву у сфері документальної драматургії. І щастя наше, що здійснив цей прорив не хтось інший, а відчайдушний Іван Драч. Прорив у вічну таємницю Тараса Шевченка.

Так, багато що тут начебто відоме, читане й перечитане. Жадання хати і кімнати, коханої жінки. Туга-жура за недосяжною Україною. Листи, нотатки, свідчення, документи... Все це було і до Драча. Але віртуозний Драч зумів із розмаїття історичного матеріалу виткати на диво цільне полотно і прошити його золотою ниткою глибоко символічної наскрізної метафори. Ця метафора дихає неймовірною напругою. Кожен поетичний відступ, кожна авторська ремарка стають настільки ущільненими, що врешті вибухають, немов загадкова космічна речовина. І настає трагічний апокаліпсис великої душі...

«...Ликера тримає в руках білу вінчальну сукню. Макаров підпалює її. Ликера одвертає голову»...

«Хата на горі розвалюється. Падають крокви. Дошки з гуркотом летять донизу. Бряжчить скло».

Але це ще не завіса. Це лиш фінал першої частини, яка має назву «Хата, або Страсті Тарасові за Варфоломієм Шевченком». Друга частина – «Гора, або Страсті Тарасові за Грицьком Честахівським» – наскрізь осяяна монументальним рядком: «ГОРА, вона ж – майстерня Т. Шевченка».

Ось вона – символічна дійова особа цієї істинно драматичної діалогії! Гора свободи і неволі. Українська Олімпія...

Портрет нашого класичного митця має чітко визначені національні і вселюдські риси. Його конгеніальні переклади могли б заповнити не один том у зібранні творів. Його поезія квітне яскравими образами всіх країв піднебесного світу. Вірним цій благородній місії залишається Драч і в драматургії. Ще в минулому столітті усміхнулася йому Мельпомена. З-під гарячого ліричного пера Івана Драча вийшла грандіозна драматична поема «Зоря і смерть Пабло Неруди». Відомо, які були часи. Задушно. Страшно. Рік вісімдесятий. А тут – алегоричні характеристики дійових осіб, за якими впізнається щось дуже знайоме: «Капітан – професор секретної поліції... слідчий з твердими губами, чорний, жорстокий, віртуоз... слідчий з м'якими губами, солодкий, улесливий, підлий...» Ще лютують нещадні морози. Ще навісніє пролетарська диктатура. А Драч таранить випуклим чолом бетонні мури більшовизму. Дарма, що тема «забугрова». Все видно. Понесло вже драматурга!..

Навіть сьогодні, в епоху безоглядної свободи і тотальної демократії, вражає творча звага тогочасного Драча. В його багатоплановій драмі-панорамі болем відгукуються усі недуги роз-

терзаної людською ненавистю планети. Тут немає вже конкретних документів. Тут владарює поетичне слово. Тут поети «Сіють ножі», солдати «дивляться автоматами», а незрячі кулі «заплющують очі».

Вражають фантазмагоричні образи вселенського зла, які лиховісно нависають над приреченими жертвами у промовистих рефренах драматурга: «Входить Величезне Вухо. Воно слухає... Виходить Величезне Вухо. Воно слухає». У «чорному карнавалі» пропливають перед нами жахливі маски-привиди: «Маска-Кабан, Маска-Кажан, Маска-Гієна...» І як апофеоз карнавалу – «Над усіма масками верховодить Маска-Смерть...»

Особливо відчутне в цій драмі всесвітнє відлуння багатоголосих перекладів Івана Драча. Образ воскреслого у слові Пабло Неруди змальовано настільки правдиво і художньо переконливо, що в деяких епізодах важко відрізнити, де чилійський Неруда, а де український Драч:

Ну що ж, я закінчую, друже.
Я віддаю тобі те, що змогла
Донести до тебе моя поезія.
Все це я залишаю тобі.
Твоєму дню.
Твоєму вечору.
Твоїй ночі.
Залишаю тобі на завтра...

Хтозна, може, це небесна заповідь усіх нескорених поетів на Землі...

Читати Драча – відкривати Драча. Відкривати Драча – доростати до Драча. Народжений посеред антагоністичного століття, він уперше побачив небо над собою у глибинному гніздищі Українського Трипілля. Його колиску колисали вітри шумливого Дніпра. Його стежину зігрівала зелена київська околиця. Отак і зростав цей начитаний теліжинський очкарик. Від жахів найбільшої планетарної війни – до чудес найвищого інтелектуального злету в епоху науково-технічної революції. Не дивно, що саме Іван Драч перший побачив паростки прогресу і побував «На дні роси». Його «Внутрішній діалог з приводу випуску енциклопедії кібернетики» пролунав як грім у темній хмарі:

О ця свята жага енциклопедій!..
...Немов якісь невидимі гармати
Чи міномети били по селу
Із вікон школи білими книжками, —
Мов білі лебеді, вони злітали в небо,
Тисячокрильно б'ючи сторінками,
І розбивались, в пилюзі конали...
Я підібрав одного птаха...
Важкий він був – було мені п'ять років...

Цей птах виявився томом великої енциклопедії. Хлопчик «відігрів його у пазусі» – і здобув собі крила. Не випадок це, а закономірність. Ось тут, напевне, слід нам пошукати таємничий ключ до вселюдських цінностей космічної за своєю природою творчості Івана Драча. Україна у світі – світ в Україні. Саме в цьому сонячному спектрі загадково зблискує над нами невідкрита, непізнана поетична планета Богом даного Драча.

Читачу мій! Тобі – мої слова.
Які мої і не мої, читачу.

Та ними розквітає голова,
У них живу – і розкошую, й плачу.

Такими болючими рядками починається легендарна драматична поема «Дума про Вчителя». Присвячена вона Василеві Сухомлинському. Але за своєю масштабністю це поема про Вчителя Світу. Ми бачимо конкретні персонажі: Макаренко, Сковорода, Песталоцці, Януш Корчак, Вальтер Функе. Та все ж головною дійовою особою є Автор. Не просто Автор, а Вчитель учителів, який проникливо заглядає в душі усіх педагогів на землі. І хоч безіменний Автор намагається зійти зі сцени, заховатися у тінь, його незрима присутність відчувається у всьому велетенському калейдоскопі драматичного дійства.

Симфонічного звучання набуває в цьому синтезованому творі «Епілог, або Верховний Педагогічний Суд». Навчителі різних часів і суспільних формацій ведуть непримиренну дискусію про майбутнє світової педагогіки.

«Дума про Вчителя» з'явилася услід за «крамольною» поемою про Неруду. Це був 1982 рік. У передчутті неминучого краху комуністична система особливо люто реагувала на щонайменші вияви якогось вільнодумства. Ось чому під фінал із тривожного затінку несподівано виринає Автор і виголошує «виправдувальне» слово, яке по суті анічого не міняє. Дивовижа, але тільки завдяки цій своєрідній творчій дипломатії загрозлива для тоталітарного ладу драматична поема не була заборонена. Хоча про сценічну постановку її тоді не могло бути й мови. А втім, «Дума про Вчителя» – це насамперед велика література. Як, до речі, і вся елітарна драматургія нашого поета.

Нестримне тяжіння Івана Драча до театру дедалі наростає. Ще недавно мені доводилось читати перші начерки його п'єси про Володимира Сосюру. А вже вона повністю з'явилася у серпневому числі журналу «Дзвін» 2015 року під назвою достоту золотою: «Оріон Золотий». Нова п'єса ще раз підтверджує: як драматург-новатор Іван Драч – невичерпний.

На цей раз документи у творі відіграють лише допоміжну сценічну роль. Воно й не документи навіть, а скоріше побіжні уривки з інтернетної павутини. А все інше – нав'яне уявою, але до щемливості реальне, відчутне на дотик і на смерть. Реальні обставини: доноси, табори, червоні кулі. Реальні люди й нелюди: Сосюра, Марія, Корнійчук, Ванда, Ворошилов, Хрущов, Судоплатов і, нарешті, вождь над вождями – Сталін...

Містичним даром володіє ясновидючий цей Драч. Коли читаєш – виникає враження фізичної твоєї присутності на місці дії. Під стіною смертників, у задушливому бараці і навіть у криваво-зоряному Кремлі. Але що там у Кремлі! Ось на засіданні парткому сталінської спілки письменників не таке ще можна побачити. Братове по слову розпинають Сосюру за вірш «Любіть Україну». Доля поета висить на волосині. Та вривається непрошена Марія Гаврилівна і розлючено гукає: «Володька, ти чого тут? Ану марш додому!» А втішений Збанацький по-партійному хреститься і полегшено зітхає: «Слава богу, виручила нас Марія...»

Читаєш і мимоволі задумуєшся: от би побачити все це у магічному світлі рампи! Але тут якраз і ховається найдивніше диво загадкового нинішнього часу. Не доріс театр до Драча. Лякає лицедіїв небезпечна символіка драматурга-новатора, який сповідує вселюдські ідеали і на цілу епоху випереджає сучасників. Тож надіймося, братове-співвітчизники! Може, відкриють Україні славетного класика імениті гранди світової сцени. І тоді рідний наш театр почує Драча. Прочитає Драча. Доросте до Драча.

Петро Перебийніс, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслужений діяч мистецтв України

Оріон Золотий

Дума про вчителя Драматична поема

*Присвячується видатному українському педагогові В. О.
Сухомлинському*

Слово до читача

Читачу мій! Тобі – мої слова.
Які мої і не мої, читачу.
Та ними розквітає голова,
У них живу – і розкошую, й плачу!

У кожного з нас вчитель є, читачу,
Усі ми – тільки учні й вчителі.
Усі ми у добрі своїм і злі
Несем чийсь холод чи любов гарячу.

Я вперше так пишу, де нагість слів
Така газетна і така солона,
Де клекіт буднів клекотом орлів
Мені рідніший притчі Соломона.

О вири виховання! О нурти
Педагогічні, о академічність!
Ти не січи з своєї висоти,
Хоч меч – нагий, та у меча – двосічність...

Я просто намагався шал думок
Подати в слові й повести сюжетом —
Це шал морський чи висохлий струмок?
Тож будь з поетом! Будь мені з поетом!

Слово до режисера

Вчитель може виступати на тлі Бухенвальда. Документальні кінокадри рейху можуть бути сіллю. Шкільна прибиральниця Горпина ходить то з мітлюю, то з косою – вона може бути скрізь, в усіх епізодах. На кожну зустріч Вальтера і Мар'яни вона реагує активно, але за сценою – шумом мітли, брязкотом коси, колісковою піснею. Коли Душа-Хлопець з Хору розповідає про зірки, Хор може носити великі карнавальні зорі в руках – Вчитель з гвинтівкою серед них. За Мещерським і за Сидоруком може ходити Сидорова Коза, Березову Кашу теж можна варити – за необхідністю. Бубон теж, до речі – давати бубни.

Епілог можна розв'язати дуже просто – звільнити з рам портрети видатних педагогів і посадити за круглий стіл.

Слово до редактора

До тебе, мій редакторе, слова,
В яких не гасне істина жива.

ТВЕРДЖЕННЯ АРИСТОТЕЛЯ: «Завдання поета говорити не про те, що справді сталося, але про те, що могло б статися, отже, про можливе за ймовірністю або за необхідністю».

ПАРАДОКС ШЛЛЕРА: «Я не бажав би жити в іншому столітті і працювати для іншого».

ВИКЛИК МАКАРЕНКА: «Нещастя, нещасних людей не повинно бути. Неможливо бути нещасним. І щасливою людиною неможливо бути випадково – виграти, як в рулетку, – щасливою людиною треба вміти бути».

РОЗДУМИ ВЧИТЕЛЯ: «Я згадував сотні відповідей хлопчиків на запитання: якою людиною тобі хочеться стати? Сильною, хороброю, мужньою, розумною, винахідливою, безстрашною... і ніхто не сказав: доброю. Чому доброта не ставиться в один ряд з такими доблестями, як мужність і хоробрість? Чому хлопчики навіть соромляться своєї доброти? Адже без доброти – справжньої теплоти серця, яку одна людина віддає іншій, неможлива душевна краса».

Події відбуваються у десяти картинах з прологом та епілогом

Пролог
Вчитель з НДР
Кабінет Ученої Установи
Зустріч з Бляхою-Мухою
Хліб і стаття Мещерського
«Казка про любов» у шкільному театрі
Жива книга вражень відвідувачів
Павлицанської школи
Психологічний семінар
Вчитель у лікарні:
Мати з казкою
Дружина з хлібом
Мар'яна і Вальтер з любов'ю
Горпина з косою
Марення Вчителя
Вересневий птах
Прощання
Епілог, або Верховний Педагогічний Суд.

Дійові особи

Автор.

Хор (І ведучий, ІІ ведучий, вчитель Сидорук та інші. Хор у різних картинах стає то Хором учителів, то Хором учнів, то Хором відвідувачів).

Вчитель.

Його мати.
Його дружина.
Мар'яна – вчителька, Дівчина-Казка (вона ж у маренні Вчителя – Віра Сулима).
Вальтер Функе – німецький педагог (він же в маренні Вчителя – гестапівець Функе).
Суханов.
Мещерський.
Бляха-Муха.
Дружина Бляхи-Мухи з сином.
Горпина – шкільна прибиральниця, мати Мар'яни.
Макаренко.
Сковорода.
Песталоцці.
Януш Корчак.
Лікар.

Пролог

Автор

Я – автор цієї кантати,
Цієї сурми колажу. Не слів.
Субординація сюжету лише моя.
А все, що сталося, – не в мені, а в логіці
Подій живих, які пішли від нього —
Героя нашого. Я ледь гамую
Всі вчинки хору й дійових осіб,
Які на диво просто суверенні.
Чому без себе я не обійшовся?
Чому потрібен Дантові Вергілій?
Коли себе відчую зайвим – зникну геть.
На себе хукну – і мене нема.
Тож прошу – хор.

Входить Хор. В ньому – І ведучий і II ведучий.

І ведучий

Тут все можливе.

Поему можна просто розсюсюкати.
Роман розвергати на тисячу сторінок.
Але от драму? Або ще трагедію?
Даруйте, Авторе, – не та основа!
Та й надто все ще... сьогоденне надто,
Все клекотить, але не ті параметри...

II ведучий

Таж кожен вчитель – це суцільна драма.
Це вузол всіх вітрів, що дмуть зівсюди.
А ще такий, як Вчитель наш.
Таж кожен крок і кожен його намір —
Це вибухівка, стиснута, спресована
Характером тонким і волею могутньою.
Давайте, Авторе, поволі розберемось.
Тож чим бомбардуватимем
Ядро характеру? Який прискорювач сюжету?

Автор

Так от – беру Учену Установу
І слухаю розмову найбуденнішу.
Ви, Хор, мені допомагайте з тактом,
Щоб чули всі, бо це важливо надто.
Бо ж скоро гість з Німеччини приїде,
Той вчитель молодий у Павлищани.
Отож Чистилище Учене перед ним.
Тож, прошу. Голоси.

З Хору виходять голоси.

I голос

Та це ж фантом!
Та це ж суцільна вигадка!
Такий собі маяк!
Надували його, надували —
І от, бач, надули! Світиться вже. Є!

II голос

Страшенно суперечлива людина.
Якось до нас приїхав – в Установу.
Замовили в готелі йому місце.
Ви знаєте, він там не ночував,
Він просто на вокзалі переспав!
Коли ж поїхав був на Кубу,

Собі нічого не купив, дивак, —
Ані дружині, ані дітям власним, —
Лише книжки в шкільну бібліотеку
Та цілий чемодан мішечків
З насінням – для рослин і для дерев
Оранжерей усіх шкільних. Ростуть!

III голос

Та він не стільки скупуватий був,
А скільки по-селянському ошадний,
Аби добро ніде не пропадало.
А так – ніякої системи не було.
Суцільні гасла! Він на них і спав!
Вкривався ними – теж. Він надував їх!
На кулях на повітряних
Пливе над школами, ті ж очі витріщають.

II голос

Не просто це. Двоїстий дуже він.
За всім уважним, усім обов'язковим
Завжди жаріє лінія одна —
Твори, твори індивідуальність,
Твори людину скрізь і над усе.
А що дітей любив – то ні до кого
Він так не ставився, як до дітей;
Було щось в цьому просто дивовижне.
А що вже діти – ті світилися просто,
Коли з'являвся він...

I голос

Таж кар'єрист був. Все для себе.
Села не кидав, та лише тому,
Що знав: зрубає дерево,
На якому сидить. Тримався
Цупко за село! За Павлищани!

II голос

Він весь з «Лебединої пісні» Песталоцці.
Був різний. Жив двома життями.
Одним – простим, буденним, денним.
Іншим – вночі, коли творив,
Коли фантазував. Отак-то!
А Віри Сулими – то не було і духу,
Суцільна вигадка – та Віра Сулима!

Автор не витримує. Він втручається трохи безцеремонно, але обов'язково.

Автор

Таж всі дослідники один в один
Доводять, що таки вона була.
Таж і архіви обласні – погляньте,
В архівах – документи, не легенди.

I голос

От, бач, він все по знаковій системі.
І він за це захопився, Автор наш.
Кажу вам переконливо – там більш легенди,
Ніж дійсності!

III голос

Він белетрист був. Був письменник.
Напівписьменник, кажуть, хай і так.

I голос

Поляки його не визнають.
Суцільний сентименталізм!

II голос

А німці скільки видали —
І видають! Зібрання творів!

III голос

А німці щось не втямили...

II голос

Японці теж не втямили? Теж видають.
З сучасних авторів – це ж найвідоміший
Радянський педагог у світі.
А от угорець Карваш, що, здається,
Живе у Пешті, твердить, що такого,
Як він побачив там, у Павлищанах,
Ніде у світі більше не побачив.
Все унікальне й дивовижно просте:
Учням ставили ночви, звичайні ночви,
Щоб вони, в школу заходячи,
Милиці взуття собі на подвір'ї!

I голос

Ото вже сьоме диво світу!
Це в кожній школі на селі побачиш...

II голос

А район Оникіївський
Не дуже то вітав Учителя.
Показники були не дуже важні.
Ніяких тобі переможців олімпіад,
Ніяких відмінників особливих!

Автор знову втручається.

Автор

Та Оникіївський район
Його ж на руках просто носив —
Навіщо вигадки оці стереотипні!

II голос

А я кажу вам те, що знаю.
Він фантазер був, мрійник і фантаст.
Його дружина – повна протилежність.
Саме життя – це точність і конкретність,
Її я поважаю.

III голос

Двоїсте в ньому все. А от системи —
Нема. А як же без системи —
Видатний педагог?

II голос

От зустрічалась я з випускниками
Антон Семеновича.
Виникла буденна ситуація:
Треба було допомогти якось
Дружині Макаренка в одній справі,
Ті відразу про все домовились —
Просто, по-демократичному.
Випускники цього Вчителя
Просто так не зуміли б!

Автор

Що ж це виходить по-вашому:
Вихованці Макаренка – колективісти,
А вихованці Героя нашого —
Індивідуалісти, чи як?

II голос

Приїздив до нас
Один педагог із Риги.
Все доскіпувався: скажіть та вкажіть
Різницю між Макаренком і цим Вчителем?
Кажу йому: нема антагонізму.
А він мені своє, нарешті:
Макаренко кував людину,
А Вчитель – цей ліпив її. Різниця
Між ковалем і скульптором!

III голос

І це несправедливо. Вчитель наш
У кращому – Макаренко сьогодні.
На новому етапі. Саме так!

Автор

Та годі вам. Спасибі за відвертість!
То ж творимо Учителя ми образ.
Мене найбільше вразило колись
«Слово до читача німецького».
Все в ньому запеклось!
Легенда й дійсність, біль і чистота.
Тож почнемо із нього. Вчитель
В Німеччині... Вчитель – на тлі
Бухенвальда...

Вчитель в НДР

Вчитель за умовною трибуною. Хор сидить на лавах – зараз це сучасні німецькі вчителі.
Серед них – Головуючий. Серед них – Вальтер Функе.

Головуючий

Скажіть нам, товаришу Вчителю,
У настановах ваших етичних

Є і такі гуманні слова:
«До людських слабостей терпимі будьте».
Тим часом ви самі непримиренні!
Десятки літ вже по війні минуло,
А Ви ще повні ненависті вщерть.
Звідкіль вона у вас?

Вчитель

Послухайте, звідкіль вона у мене?
Ненависть до фашизму?
Колега посоромивсь це означити,
Так, я окреслюю – так, *саме* до фашизму
Як до машини людиноненависництва.
І не якась, а люта ненависть у серці.
Я хочу, щоб німецький педагог
Це зрозумів. Багато ж як від нього
Залежить, ким дитина буде
В двотисячному році. І чи добро чи зло
Він покладе їй зараз в юну душу?..

Голос із хору

По-менторськи говорите ви надто.
Але, пробачте, на якій підставі?

Головуючий

Шановний, де твоя тактовність?

Вчитель

Ні, правильно колега так доскіпливо
Ціну складає цим важким словам,
Бо ці слова не просто появити
На білий світ.
Даруйте, коли буду велемовним
І прописними істини здадуться, —
Та в цьому – весь я, в цьому – сенс життя.

Головуючий

Ми знаємо поважного колегу
Уже віддавна – шана наша щира
І щирою увага буде наша.
Так просимо, колего.

Вчитель

Почав я свій педагогічний труд
У тридцять п'ятім році.
А в сорок першому моя кохана
Віра Петрівна Сулима
Скінчила Кременчуцький педінститут.
В тій школі, де я досі працював,
Збирались ми життя своє почати,
Сповіті райдугою юності й жаги.
Та вдарила війна – і щезла райдуга.
Я з перших днів пішов на фронт.
Коли прощались, мріяли про те,
Що буде в нас чи син, чи донька.
Я вірив: скоро повернусь додому.
А тижнів десь за п'ять
Фашисти вже були на берегах Дніпра.
Село, де Віра у батьків жила,
Невдовзі вже окупували.
Війна, розор, зневага і ненависть.
А Віра Сулима з двома подругами
Ненавиділа – любити ж бо хотіла;
Ненавиділа – і листівки всюди,
Що наші льотчики скидали з літаків,
Вона розклеювала на хатах і клунях;
Ненавиділа – і ховала хлопців —
Оточенців, радянських полонених;
Ненавиділа – і ховала зброю,
Щоб потім партизанам передати.
І от – арешт. Гестапо.
Кілька днів її нелюдськи, тяжко катували,
Кілька днів допитувались в неї, хто керує.
Допитувались прізвища кілька днів.
Відповідала Віра тільки: «Віра!»
Дівчата теж відповідали: «Віра!»
І це було єдиним їхнім словом,
Бо вірили вони, жили у вірі.
Та Віра спородила сина.

В катівні мого сина спородила,
Надію ту, якою ми жили
І вимріяли, Віра спородила.
Життя їй лицеміри обіцяли
І злочин готували, хижий злочин.
І досі в мене серце палахкоче,
Вже чверть століття моє серце стогне,
Коли бодай на мить я уявлю,
Що сталося в гестапівській катівні.
Було синочку кілька днів од роду!
До ніжки столу прив'язав гестапівець
Маленьку душу, Віру ж бо до ліжка
Залізного безжально прип'яли.
Фашисти познущались над дружиною —
Вона ж була красунею чарівною
З гарячими циганськими очима.
Гестапівець підніс дружині сина
Під ті згвалтовані і непокірні очі.
Допитувався, хто керує ними.
«А ненависть!» – відповіли ті очі.
«Смертельна ненависть!» – відповіли вуста,
Запечені, змордовані до краю,
І німо знов мовчали, німували.
Закутували сина за мовчання.
А Вірі викололи дивні карі очі
Й повісили там, у дворі тюрми.
Це сталося саме тоді,
Коли я був поранений під Ржевом.
Прострелені у мене груди,
А декілька осколків досі
Сидять в моїх легенях і під серцем...
Коли звільнили рідний наш район
Від окупації, приїхав я додому,
Дізнався про лиху трагедію.
Я слухав допити
Отого поліцая-зрадника,
Що видав їх і був при катуваннях.
І втік від помсти
Фашистський офіцер.
Лишилось в пам'яті моїй
Лиш прізвище його – Функе, Франц Функе.
Та ще оця в кишені, гляньте,
Його сімейна фотографія...

Вчитель дістає з кишені маленький білий конвертик, виймає звідти фото і пропонує подивитись присутнім. Фотографія йде по руках.

Вчитель

І от, як попів Клааса
Стукає в груди Тіля Уленшпігеля,
Так ця сімейна фотографія
Серце моє палить щомиті,
Нагадує мені кожної миті,
Що в світі є фашизм.
Ніколи не затьмариться в свідомості
Цей моторошний злочин звіра-нелюда.

Голос із хору

Багато з нас, із старших вчителів,
Даруйте, що вас так перебиваю,
Пізнало на собі катівні таборів,
Багато вистраждало – то чи ж варто
Концентруватись на страхітті, Вчителю?
Так можна вчадіти од жахів.
Хіба не досить вже, колего?

Головуючий

Не перебивайте. Це ж не гречно.
Та й досить лиховісна ця історія.
Даруйте, прошу вас, продовжуйте.

Вчитель

Концентруватись на страхітті – ні.
Концентруватись на пам'яті – інше це.
Ось що газети пишуть нині:
Закінчився у Кілі, в ФРН,
Суд над есесівцем Ріделем,
Творцем «поліпшеної» душогубки.
В неї потрапляли мешканці
Окупованого Могильова —
І за одну хвилину гинули.
А «експерти» судові заявили,
Що смерть в межах хвилини

Не є болісною і, отже,
Не варто звинувачувати Ріделя
В жорстокості... Ви чуєте – не варто?!
Суд виправдав «раціоналізатора».
Серед присяжних вчителі були...

В залі заворушились. Фотографія поволі переходить з рук у руки і знову повертається до
Вчителя. Той ховає її у конверт і кладе в нагрудну кишеню.

Так от. Про вчителів.
Про ненависть з любові.
І про любов з великої ненависті.
В пенати рідні повернувшись
І переживши стільки, я хотів
Знов йти на фронт.
Хотів зустрітися лице в лице
Із Функе, з Францом Функе.
Комісія медична жодна
Не могла визнати мене
Навіть «обмежено придатним».
Я знов пішов у школу.
Я забуття шукав од горя.
Тож працювати, працювати, працювати —
Бодай крихтина забуття у праці.
Я цілі дні із дітьми був, із дітьми.
Та м'яко ніч приходила —
Я прокидався о другій чи о третій,
Вивітрявався сон, як не було, —
І працював я, працював затято,
Щодня чекав я з нетерпінням ранку,
Щоб утопитись у дитячій щебеті,
Щоб захлинутись у дитячій вереску,
Як щастя є – воно поміж дітей.
Я шолоховський той герой,
Я взявся за німецьку мову,
Я вірив (навіть зараз вірю!),
Що станеться отак, що я зустріну
Гестапівця, що катував дружину,
Що вбив її і сина-крихітку,
І зможу я сказати по-німецьки
Йому все те, до крапельки все те,
Що так виношую запечено
Уже чверть віку,
Що не забудеться
Й не проститься ніколи.
Я вивчив німецьку мову.
Я володію нею досконало.
А потім взявсь за польську і за чеську,
Англійську і болгарську,

Французьку та іспанську,
І за японську мову взявся.
Я вивчив всі ці мови.
Але ж часу таке безмежжя
Від другої години ночі аж до ранку —
Це ж ціла прірва часу.

Головуючий

Це та пора, шановний друже,
Коли ви пишете свої книжки —
Від другої години ночі і до ранку?

Голос із хору

Як вам вдалося написати
Педагогічних праць за цілий інститут?
Так, справді забагато:
Опубліковано триста десять наукових праць,
Тридцять дві книжки з-поміж них?

Вчитель

Я ще раз, ще раз хочу повторити:
Моє натхнення – два чуття глибоких —
Любов і ненависть.
Любов безмежна – до дітей.
І до фашизму – ненависть бездонна.

Голос із хору

Чи не здається вам, колего,
Не за адресою тут деякі емоції?

Вчитель

Я декілька разів уже бував
В Німеччині Демократичній.

І коли вперше я ступив
На землю на німецьку,
Коли заглянув я уперше
У сині очі піонерів-тельманівців,
Мені зітхнулося з полегшенням:
Це – новий світ, це – світ соціалізму.
Сама непримиренність до фашизму
У всіх його субстанціях...
Гуманність справжня
Полягає в тому,
Що треба комуністом бути всюди —
І в економіці, і в науці,
І в душі людській.
Коли учитель не прийде у душу,
Тоді чия вона буде, душа?
І неможливо бути гуманістом,
Коли не маєш до фашизму ненависті,
А він це зна, як щупальця пускати.
У цьому ваша вища компетентність.
І ще хотів би я наголосити
Ось на такому, друзі дорогі:
Виховуючи людяність, і чуйність,
І почуття людської гідності,
Не можна забувати ні на хвилю:
Фашистські вбивці,
Що надлюдьми себе проголосили,
Теж всі дітьми були.
Теж раділи сонцю.
Теж листи писали і сповідались
Своїм коханим матерям.
Теж наречених ніжно обіймали,
Оте розпрокляте все – теж, і теж, і теж,
Садист отой, убивця,
Що голову дитячу
Розбив об кам'яну стіну,
Він же голубив, гладив по голівці
Свого синочка,
Донечку свою, —
На фото – ви вже бачили його, —
З яким ніколи я не розлучаюсь,
Він же не сам – він вірний сім'янин
Із дітками двома й дружиною.
І взагалі – нема гуманності абстрактної,
Нема людяності поза боротьбою,
Шаленою борнею політичною,
Яка заповнює всі наші дні по вінця.
Людину можна справжньою назвати,
Коли вона людей насправді любить —
Це Ленінові золоті слова.

До серця людського навіки
Перепинити доступ звіра – ось в чім зміст
Покликання учителя, колеги.

Головуючий

Спасибі вам, шановний наш колего,
За щирю сповідь, що ми тут почули, —
Ця сповідь йшла від глибини душі.
Тепер ми знаєм, звідки сили брали ви,
Щоб так прожити ув однім житті
Життів багато, повно і натхненно.
Хай радість супроводжує вас всюди!
А ми вам поклянемося, наш колего,
Обпечений жорстокою війною,
Що нас веде ідея комунізму,
Яка в крові вже клекотить у нас.
Ми всі, антифашисти і борці,
Вчимося із ваших книг – вони нам радість
Пізнання найдорожчого в людині:
Народження людини в малюку.
Прийміть подяку! До нової зустрічі!

Німецькі колеги розходяться. До Вчителя підходить молодий чоловік, русявий, синьо-окий, з папкою під рукою – один з уважних слухачів. Бере Вчителя за руку і його пальцями несподівано гладить себе по голові. Вчитель вражений.

Вальтер

Погладьте мене ось так, по-батьківськи.
Так гладили мене в дитинстві.
А потім убили синочка вашого,
Закатували дружину вашу.

Вчитель

Ви що, товаришу,
Ви, може, нездорові? Навіщо так?

Вальтер

Дозвольте відрекомендуватись:
Учитель Вальтер Функе із Потсдама.
Це ж прізвище для вас знайоме!

Вчитель

Ви справді – Функе?

Вальтер

Так, я справді Функе.
Посвідчення моє вам – ось.
А ось моя вам книжка:
«Гуманізм в системі Януша Корчака».
А ось вам дубль із фото.

Вальтер виймає з нагрудної кишені кілька фотографій, серед них і наче справжня копія з тої, яку показував Вчитель.

Вчитель

Це неймовірно. Просто неймовірно.

Вчитель дістає фото з своєї кишені і дивиться на обидва знімки – вони тотожні.

Так у житті насправді не буває.
Це сон якийсь – і приголомшливий,
І лютий водночас. Це я, мабуть, нездоровий.

До Вчителя і Вальтера підходить старий німецький педагог, що вів розмову. Він звіддала стежив за діалогом і тепер підтримує Вчителя, що заточується.

Головуючий

Ні, ви здоровий, друже дорогий.
Я теж буквально приголомшений.
Єдине, що посвідчити я можу:
Це – здібний молодий колега наш
З Потсдама, Вальтер Функе.
Він закоханий у вас віддавна —
Все марить Павлищанами. І те потверджую,
Що батько його був гестапівцем

І воював на Східнім фронті.
Ми все це знаєм. Це знання – гірке.
І в синові ця гіркота важка
Горить під серцем – але щоб аж так
Звести вас вдвох на цій вузькій дорозі?

Кабінет ученої установи

В кабінеті – Мещерський і Вальтер, потім – Суханов.

Мещерський

Мене дивує, що і ви схопились
За цю фальшиву ниточку.
Та це ж фантом!
Та це ж суцільна вигадка!
Такий собі придуманий маяк!
Надували його, надували —
Надули, бач! Ви – їдете, чи ж варто?

Вальтер

Не можу не поїхати. Я чув
Про ваші погляди. Така полярність
Лиш інтригує, звісно.
В мене тема дисертації
«Корчак і радянська педагогіка».
В його книжках про Корчака
Не раз читав я – та і в його поглядах
Багато корчаківського, – хіба не так?

Мещерський

В нього потроху звідусюди.
Найменше – від самого себе.
У ньому компілятор аж заснидівся!

Входить Суханов. Кладе папки на стіл. Підходить до Вальтера і по-дружньому стискує за плечі.

Суханов

Ну що, готові? На Світловодськ «ракетною»,
А там автобус будь-який у Павлищани
Всього за півгодини вас домчить.
Поїхав би я з вами, але ніяк.
Я завантажений, колега мій Мещерський
Теж в клопоті – статтю якраз
Готує проти вашого улюбленця,
А то б він гречно супроводив вас.

Мещерський

Це – ваша Мекка. Я ж туди – ні кроку.
Я розвінчати цей сучасний міф
Вважаю необхідністю і честю.

Суханов

Смішні, їй-право, ваші ці претензії.
Та він же в польоті живе,
Птах радості – цей Вчитель!
А ми, грішні, з вами, колего,
Лише павуки-раціоналісти.
Згадайте «Новий органон» Френсіса Бекона.
Ми створюєм тканину павутинки з себе,
Бджола ж – живе в оточенні квіток,
З них створює для світу мед і віск,
Дає йому тим солодощі й світло.
Тож Вчитель наш – та золота бджола,
Схоластика ж сухих розумувань
Хіба для мух лиха.

Вальтер

Хіба ж бджола, бува, не потрапляє
У павутиння?..

Мещерський

Ви – гість наш. Вам усе неспроста.
А Вам, Суханов, мушу нагадати:
Сарказм годиться як приправа страви,
Та можна захлинутися сарказмом.
Тож граю з вами у вашу гру.
Згадайте-но його сентенції,
Ці пасторські солодкі замовляння.

Мещерський стає у позу пастора і «глаголить», як йому видається, під Учителя:

«Тримаючи в руках скрипку,
Людина не здатна сподіяти лихе, —
Так каже старовинна мудрість наша,
Сковорода так мовить.
Бо справжня краса і зло —
Ось тканини несумісні.
Дитині кожній скрипку дайте в руки!»

Мещерський бере уявну скрипку і перекривлює Вчителя, а потім, уже звертаючись до Вальтера, сухо резюмує:

Мещерський

Так згадується доктор Франк
Зі скрипкою, його обличчя пиховате,
Самозадоволене, масне од натхнення,
Стоїть у крові по коліна, на скрипці грає!
Браво! Браво! Браво!
І так – до безкінечності.

Вальтер

Для нас, німецьких вчителів,
Цікаво бути в курсі всіх дискусій,
І ми не маєм бути одностайні.
Яскраве «за» є і яскраве – «проти».
Я з тих, що хочуть просто розібратись,
Помацати усе, відчути все,
А потім вже за когось обставати.
У Веймарі мене він просто вразив.
І я домовився про зустріч в Павлищанах.

Він радо згодився.
Тож їду, їду!

Суханов

Там є в школі Дівчина із Казки,
Котра казки складає з малюками,
Найправовірніша із учениць його,
Тож бережіться, серце бережіть
І знайте, що дівчата на Україні
Найкрасивіші там, у тих краях,
Ви ж молодий, обачний будьте, друже...

Мещерський

Ви зводите на жарт.
А в нього
Такі лихі слова про вчителів.
Він підрива своїм розумуванням
Вчення Макаренка про колектив.
Він ґрунт готує, аби зняти
Проблему колективу взагалі.
Ви цього не догледіли, Суханов.

Вальтер

(делікатно заперечує Мещерському)

Мені ж бо якось трапилась до рук
Одна з книжок вашого опонента,
Що зветься просто, недвозначно:
«Мудра влада колективу».
Там автор гаряче обстоює
Систему виховання через колектив
І посилається на Крупську,
На Макаренка...

Суханов

Контексту не цурайтеся, Мещерський.
А за Макаренка ховатись зараз можна.
Багато тисяч з нас таки поміститься
В тіні його педагогічного мізинця!
Що ж, слава богу, знаємо Макаренка!
Могли б не знати, а хіба не так.
Хіба ж його «Педагогічна поема»
Не могла обернутись педагогічною трагедією?
Згадайте-но «апостолів» од педагогіки,
Чи хто не з ваших родичів, бува,
Волав в тридцятих про його систему:
– Се неприйнятно! Се недопустимо!
А потім аж коліна пороз'юшували,
Так закликали всіх інакомислячих
Вже іменем його! Всіх на коліна ставили.

Мещерський

Даруйте нам, геносе Функе,
Ці дебати, але колега наш Суханов
Дразливий надто.
Ви – конкретніше!

Суханов

Я був у вашій школі в п'ятдесятому.
Ви захиналися, про працю говорили,
Про виховання працею – все на словах.
А праця в оту пору, пригадайте,
У школах корчувалася до пня.
Було?

Мещерський

Було. І в нас. І в вас. І скрізь.

Суханов

Всі говорили
Про самостійність учнів.

Але щоб без учителя
Бодай хоч збір відбувся піонерський?
Було?

Мещерський

Було. Було! Але ж тепер немає.

Суханов

Чії ж на те пішли зусилля?

Мещерський

Доходили до всього не без мук.

Суханов

Ховаємось тепер тут за Макаренка.
А він же ж то колись ризикував,
Він не боявся зводити у колективі
Зіпсованих дівчат і хлопців.
А ми ж ходили із його щитом,
Аби дівчат і хлопців розділити
У різні класи... Не було? Було.

Мещерський

У всьому винен я. Як вдало
Знайшли ви винуватця, просто браво!

Суханов

Ви – безіменний. Ім'я не одне у вас.
А справді винні отакі.

Минуле щоб забути – ані крихти!
Прекрасного не можна забувати.
Погане забувати – просто злочин.
Тож пам'ятаймо: іменем його,
Який виховував яскравих одиниць,
Нівелювали часто особистість,
Підручники були трафаретні,
Форми уроків – теж усі стандартні.
Стандартні плани самостійних творів.
А хто хоч кашляне супроти цього,
Відразу крик – він антипод Макаренка.
Макаренко ж всіх кликав на дискусію,
Він кликав сперечатись з ним не раз,
Він сам шукав і часто суперечив
Собі самому – ви ж його в ікону,
В сухий реєстр незаперечних аксіом,
Його, де сонце в кожному слові грає
І кличе до співтворчості, колего...
Коли ж Учитель з Павлищан
Щось розвиває із того ж Макаренка,
Так, *розвиває*, не лише *цитує*,
То Ви його щитом по голові —
Цитатою з Макаренка!

Мещерський

Суханов, Ви мене переконали.
А до сьогодні я ще сумнівався,
Чи варто вдарити по ньому – і прицільно —
З усіх гармат, аж бачу – необхідно.
Він ціле покоління вчителів
Потроху зводить з розуму. Ось колега
Німецький – теж до Павлищан.
Я просто мушу, мушу розвінчати
Цей міф сучасності. Щасливо, друже!
І не забудьте перед від'їздом
Заглянути до мене. Прощайте!

Мещерський виходить.

Суханов

О задросте людська!

Вальтер

Така проста розв'язка?!

Суханов

Далеко не проста. Хай вам щастить, колего!
І справді – при нагоді завертайте
До нас... Вітання павлищанам!

Зустріч з Бляхою-мухою

В кабінеті – Вчитель і Вальтер Функе.

Вчитель

Як влаштувались?

Вальтер

Та гречно дякую! Мене Мар'яна
До мами завела своєї, а та жінка
Була у нас в Потсдамі років зо два
Колись, в мою непам'ять, в час війни,
То все мене розпитує про місто,
А ставить борщ, то перець – у словах,
Неначе добра, але оком – голить.

Раптом двері здригаються од стукоту. Входить шкільний сторож Яким Чухно з невідомим чоловіком. Той скинув кашкета, під яким стрижена під нулівку голова. Сторож тримає в лівій руці дробовика, а правою, міцно зціпивши пальці, викручує руку невідомому.

Невідомий

Та відпусти, нарешті, розкаряко,
Ти бачиш – я вже сам.

Чухно

Та бачу, що ти сам. Але чого
Вночі заглядать до директора?
Накрив я на гарячому його:
Смородину геть потрошив і ринву
Погнув, як до вікна він перся.

Вчитель

Ви хто такий? Чого вам треба?

Невідомий

Хай пустить дід, а то махну навідліг —
І буде мокро в кабінеті.

Чухно

Ти бач, яке! Пострижене й небрите,
А ще, пащекувате, пащекує.

Вчитель

Пустіть його. І йдіть собі, Чухно.

Чухно

Та я пуцу. От ви вже не пустіть,
А то втече ця пташка пересильна.

Чухно виходить, кричить вже за порогом:

А я дробовку зарядив не сіллю.
Тож на жакан на вовчий не підлазь!

Вчитель

Ви хто такий, питаю? Вам чого?

Невідомий

А з вами оце хто? Хай вийде!
Я прошу вас.

Вчитель

Нема йому чого виходити. Це – друг мій.
А ви – брутальний, грубий чоловік.

Невідомий сідає і починає плакати. Плаче надривно, розвозячи сльози мокрою кепкою. Вальтер оторопіло дивиться на нього, а Вчитель вже хоче підійти до невідомого, щоб заспокоїти його, аж раптом того прориває:

Невідомий

Оце мені так варто було мучитись,
Щоб ви мене ошпарили словами.
Ви, ви, сам Вчитель.
Та знаєте, я скільки поїздів міняв,
Аби до вас дістатись.
Я півкраїни од Архангельська
Проїхав, аби вас уздріти.
Так, в'язень я. Що витріщили очі?
Це хто такий? Я прошу – нас лишіть.
У мене пильна справа є до Вчителя.

Вальтер поривається вийти. Вчитель зупиняє його очима, потім каже:

Вчитель

Сидіть, я прошу, Вальтере. А ви кажіть.
Це – вчитель теж. І вчителеві – можна.
Ми слухаємо вас.

Невідомий

Я – Савка Бляха. Я – в'язень.
І втік до вас, як вже тікав не раз,
Та все мене ловили там, то тут,
А цього разу врешті пощастило.
Ви знаєте, мені п'ять літ добавлять
За оцю втечу, та не міг дозволити
Собі я з вами не зустрітись.

Вчитель

З кумедними замашками в'язень?
Чого тікали? І за віщо сіли?

Бляха

Чого тікав – то ясно. Сів за віщо?
То вже складніша і лихіша штука.
Та ви гадаєте – чого сюди принесло
Аж з-під Архангельська? До вас
Чистенькі їдуть більше, ті, облизані,
А тут таврованець приперся – та ще як!
Та це все кусанина – більш себе.
Отож розповідатиму, бо чую, чую вже
В своїх слідах вівчарок запах.
Отож – коротше, хоч коротше – довше.
Я віддавна схиляюсь перед вами.
Здивовані? Я прочитав у «Комсомолці»
«Бачити себе», не прочитав, а декілька
Разів буквально пив запоем.
Та й іншим в'язням вголос теж читав.
Я вражений був тонкістю очей
І серця вашого – для інших недосяжна
Оця кмітливість у розгадуванні
Усіх відтінків людської душі.
Розумнішого і повчальнішого я
Не зустрічав нічого.
Я бережу ці витинки. І от якось
Мене осяяло – я стільки вже тікав,
І, думаю, ще раз втечу
Й дістануся до Вчителя,

І розповім йому про себе, і подякую
Йому за те, що він дітей шанує,
Щоб не були вони такі нещасні,
Щоб все життя не мучились вони,
Як я катуюсь, – я всього лиш жертва
Потворного й гидкого виховання.
Писав до вас я, і не раз.

Вчитель

Я пам'ятаю. Вам іще сидіти.
Здається, одинадцять літ за вбивство.

Бляха

Учителю! За вбивство? Як ви можете!
Та вже не одинадцять – вже шістнадцять.
П'ятірочку добавлять – будьте певні.
Над нарами у мене – ваш портрет.
Як віруючі з Богом розмовляють,
Так сповідаюсь перед вами я.
Бо я вас розумію більше всіх,
Бо ви в мені побачили таке,
Та не в мені як в Блясі, а людині,
Чого не бачать інші і не хочуть
Побачити. А це мене засмучує і гне.
Я знав, я знав, що є причини,
Які мене в тюрму запакували.
Шукав, шукав я. Віднайшов Ушинського.
Там теж все є, але якось розрізнено.
Та коли ваші я статті читав,
Там, наче в чистій крапельні,
Відбилось все лихе моє дитинство,
Зі всіма злигоднями й хвилюваннями.
Я побачив, я знайшов себе
І те, що загубило так мене, —
Ви вдвоє мені стали ближчі,
Дорожчі всіх мені ви стали,
Розкривши мені істину мою...

Вчитель

Ви почали були про батька?

Заходить дружина. Вона наполохана, хустка накинута на плечі, в очах розгубленість і нерозуміння.

Дружина

Що тут сталося?

Вчитель

Нічого особливого, сідай послухай.
Це – моя дружина.

Бляха

Даруйте. Та я буду далі.

Дружина сідає на дивані, кутається у велику пухнасту хустку, сторожко позирає на Бляху.

Я виріс в селі глухому на Поліссі.
Бляшкевич – моє прізвище. А Бляха-Муха —
Це вже звідтіль, там охрестили.
Учивсь я в школі абияк.
Ходив я в школу тільки з переляку.
Коли ж приходила неділя
І діти всі гуляли так, як діти,
Наш батько нам вигадував роботу,
Аби не били байдики ми – діти.
І так було гидотно і нестерпно
Щось колупати на городі тому,
Коли всі хлопці за м'ячем гасали
Чи грали у «чапаєвців» та «білих».
І я тоді навчивсь дурити батька —
Ховавсь у бур'янах, не йшов у школу,
Приходила вчителька – і кості
Мені боліли люто з тих відвідин.
З дітей ніхто не розмовляв із батьком,
Ми між собою спілкувались пошепки,
Він йшов у спальню, ми тікали в кухню,
У кухню він, а ми тоді у спальню.
Дрібних на зошити просили ми у матері,
Вона ж згиналась перед ним.

Не вірите? Не сміла голови підняти —
Він бився люто.

Бляха закашлюється. Дружина Вчителя встає і подає йому склянку з водою. Той продовжує:

Ну що я міг з такого виховання
Собі узяти у душу, ви скажіть?
На людях ми були усі пригнічені
І замкнуті якісь і вовчкуваті,
Не вміли ми ковтати з тої радості,
В якій жили і хлюпалися інші.
Не міг я вийти з того кола гніту.
І ніс в душі завжди образи тінь —
Тінь розчарованості у житті...
І знаєте, що якимось сталося,
А статись воно мусило доконче:
Якось напився батько і в хліві
Заночував, а я, побитий, луплений,
Облив з каністри хлів з усіх боків
І – сірником... Який вогонь там був!
Попікся батько, а мене до суду.
І почалось – не вистачило сили
У мене вийти з тюрем. Тільки строк
Один закінчувався, другий починався...
Та не про те я, а про зовсім інше
Хотів сказати, і таки скажу.
І ви скажіть усім, що Бляха-Муха
В душі не підлий, а в ділах – не кат.
Так от: дві, дві таки причини
Мене примусили ввійти
У світ злочинницький. Тож по порядку!

Стукіт у двері. Знову з'являється сторож Чухно.

Чухно

В район я подзвонив.
Зараз будуть. Порядок єсть порядок!

Чухно виходить.

Бляха-Муха

У, вишкребок, ще не дадуть скінчити!

Вчитель

Продовжуйте. Ми слухаєм.

Бляха-Муха

Перша причина – це розчарування.
Я бачив, відчував на кожному кроці,
Я усвідомлював на кожному слові
Свою відсталість, недорозвиненість свою,
Свою неловкість, дикість, замкнутість
Супроти всіх людей навколишніх,
Їм все дається легко від природи!
Од виховання людського з дитинства.
Поговорити, повеселитися серед дівчат,
Мені це не давалось ні за які гроші,
А гроші – це грабунки і крадіжки,
А потім розум свій останній
Вбиваєш алкоголем, щоб зрівнятися з ними,
Та тільки потрапляєш мимоволі
У дико незручне становище —
І більше болю і досади більше.
Ви знаєте, нестерпно як до смерті
Недорозвиненість свою відчути.
Свою відсталість, боже, як це тяжко!

Вчитель

Не можна було вискочити з цього
Смертельного кільця? Не можна було
Десь зупинитись? Ви ж бо розумієте
Усе, соромитесь, мучитесь тяжко?

Бляха-Муха

Це ж – своєрідний алкоголь, чєфір.
Є насолода хвороблива – йти по грані,
Пройтись по гострім лезу бритви,
Раз, два, а потім іншого й не треба,
Все інше вже стає буденним, нецікавим,

Затягує у цей бездонний вир —
І лише інколи ось так світліє,
Тоді знов кидаєшся в авантюри.
Об заклад я побився з хлопцями —
Помру, а все ж дістануся до вас.
Бо в мене на свободі
Синок росте, тож втік я перш до нього.
І вже я був у нього, вже зустрівся.
А після нього – вже до вас дорога,
Дорога задля сина, для дитини.

Дружина Вчителя

А скільки йому? И де він?

Бляха-Муха

Йому десятий рочок. В третім класі.
Так от. Щоб по порядку. Тож тепер
Про найстрашніше. Ви мені повірте!
Це найлихіше у моїм житті.
Це ж бо не те, що ваш школяр
За пташку пережив, чи за шпаргалку.
Я їх просив: не убивайте, хлопці!
Я відмовляв їх – не послухали.
Таки його убили по-звірячому.
А потім убивця сам того не витримав —
Наклав на себе руки. На суді
Я приголомшений був, все мовчав.
Все інші говорили – все на мене.
Усі вони давно уже на волі,
Попереду у мене ж – ціла прірва!

Знадвору чути шум машини. Заходять дружинники з міліціонером, з ними – Чухно.

Міліціонер

Даруйте, добрий вечір, Вчителю!
Ви знаєте, хто це такий?

Вчитель

Це мій знайомий – Бляшкевич.

Міліціонер

Він вже тікає п'ятий раз.
Він батька убивав і вбив
Учителя – пенсіонера, нумізмата.
Все через гроші...

Вчитель

Уперше чую, щоб учителя
Вбивали через гроші. Це так?

Бляха-Муха

От бачите, який я!
Зверху наче правда, та нема
Тієї правди всередині. Годі!
Беріть мене. Я вже готовий!
І ще найголовніше. Ось адреса.
Ось фото. Це дружина. Це синок.
Дружина вже готова, дайте згоду,
Щоб син мій вчився тут, у Павлищанах,
У вашій школі. А то вже біда!
Безбатченко він. Забіяка лютий.
Всіх колошматить – Мухамед Алі!
Боюсь, щоб не зломився хлопчик,
Вірніше, щоб на звірстві не застиг.
Ви розумієте?

Вчитель

Ви напишіть мені. А я
Даю вам слово забрати сина.

Забирає у Бляхи-Мухи фото і адресу.

І обіцяю вам достоту,
Як ви мені розповідали,
Все написати у Верховну Раду.

Бляха-Муха

Ні, не за тим я прошкував до вас,
За чим – сказав! На цьому досить.
Спасибі, що не погребували
Моїм високим товариством,
Тож пробувайте у здоров'ї, Вчителю!
Прощайте!

Виходить. За ним – дружинники з міліціонером.

Вчитель

(до Чухна)

Щось ви сьогодні дуже спритний!

Чухно

А я завжди такий! Порядок
Є порядок.

Вчитель

Ідіть і зачиніть ворота!

Чухно виходить.

Дружина Вчителя

(до Вальтера)

Оце okazія. Відразу вас – в окріп.
Стражденний чоловік – йому я вірю,
Хоч перекручений, з важких дітей.

Вчитель

Я прошу тебе,
Подай мені...

(хапаючись за серце)

Вальтер

Що з вами, Вчителю?

Вчитель

Мовчіть, мовчіть!

Дружина подає йому валокордін. Вчитель п'є.

Візьмем цю жінку з хлопчиком, хай їдуть.
Я знаю отаких дітей, в яких батьки
П'яниці чи злочинці... чи безбатченків.
Як правило, завжди важкі це діти.
Причину, бачте, він шукає в батькові,
В оточенні, а забува про себе,
Про відповідальність перед іншими,
Перед вимогами суспільства.

Вальтер

Ви вірите йому?

Вчитель

Я вірю особливо в те,
Що він про батька розповів.

Вальтер

І вірите, що він тікав
Заради сина? Що – не міг листом
Вас попросити?

Вчитель

О ні! Ви ж бачите – які замашки
Дивацькі в цього Бляхи-Мухи.
Тип дивовижний. Я йому повірив,
Як він почав про сина говорити —
Як зайнялись його хитрющі очі,
Як руки задрижали...
Діти, діти!

Вальтер

Я зустрічав таких – і в нас, і в вас,
Які «добреньким» вас вважають.
Цей Вчитель, вони все кажуть,
Ростить злочинців з підлітків
Своїм погладжуванням по голівці.
Сучасний педагог, вони вважають,
Собі дозволити не може
Дітей погладжувати по голівці.

Вчитель

(усміхається)

Коли ж такі шовковисті голівки
В дітей, коли ж рука сама
Так безконтрольно тягнеться до них!
Я так люблю цей відділ людства, —
Казав колись Макаренко.
Гадаю я, що опоненти наші —
Прихильники «ламати» і «тиснути».
На досвіді переконавсь я, що дітей,
Та ще важких, «ламати» і «тиснути» —
Це недотепна і безнадійна справа.
Ти розберись, чому вони такі!
Допоможи ти їм задуматись про себе,
Ти виклич їхню совість як суддю!

Дружина Вчителя

Ти все невтомно гостя атакуєш,
А він же – гість, ти ж відпочинь,
Схолонь!

Вчитель

Та ні, геносе Функе розуміє
Мій запал, він же вчитель, він...
Він Корчаком захоплений. Так от —
Найлегше виставить за двері.
Міліціонером погрозити старшим.
Хіба для цього треба розуму?
Дитина буде нас лише боятись,
Ми ж, вихователі, наглядачами будем,
Як буде діяти лише покара,
Ми звільним вихованця нашого
Од муки найсвятішої – од совісті.
Йому тоді залишиться єдине,
Як цьому Блясі-Мусі, аристократу, —
«Места не столь отдаленные».
Коли ж ми здатні, як порядні люди,

Як справжні вчителі, на самокритику
Лиху, нищівну, може, і нещадну,
То і таке сказати не завадить:
Важкі діти – це діти, од яких
Ми, дорослі, ми, вчителі,
Ухилились, відштовхнулись, відмовились.
Діти, яким ми не знайшли
Ні часу, ні серця, ні совісті.
Коли дитина шукала нас,
Ми займались нікчемною белібердою.
Важкі діти – це діти, яких ми зрадили!

Вчитель знову хапається за серце. Дружина кидається до нього, він відсторонює її і йде до дверей.

Я зараз... зараз... я на хвилю!
Ти, рідна, побудь із гостем —
Так негречно вийшло.

Вчитель виходить.

Дружина

Ви знаєте, він дуже хворий.
Та не дай вам боже
Йому про це сказати.

Вальтер

Рани війни?

Дружина

Рани війни і рани...миру.
Він все сприймає серцем.
Та й перетруджений до краю.
Неможливо його від столу відірвати.

Вальтер

Вітання Вам від Суханова.

Теж запальний.

Дружина

А його антипод – Мещерський?

Вальтер

Лаштує на Павлицани гармати.

Дружина

Хоча б не зараз! Бачите, який він!
Боюсь за нього. Він же, як дитина,
Так вірить у безмежність сил своїх,
Вони ж у нього вже – на волосинці...

Хліб і стаття Мещерського

Учительська. Спершу – Вчитель і Вальтер, потім – Мар'яна, Хор і Горпина.

Вальтер

Україна – це хліб. Так в уяві моїй
Вона поставала. А тут,
У школі у вас, із хліба усе
Починається. Звідки і як
Прийшло вам це в голову?
Дивне питання. Та все найпростіше —
Найважче. Дуже ж просто це —
З хліба почати. Ніхто ж не почав. Ви!

Вчитель

От диво дивне. Наче все і знав,
Наче знав тисячу літ.
Та саме тоді осяяло, освітило.
Якось у школу завітав дідусь

Іван Степанович Савчук —
Пастух колгоспний літ під дев'яносто.
Старий витягнув з-за пазухи
Маленький вузлик.
Розгортає хустину білу.
Бачу – хліб засохлий,
Черствий і мацаний вже перемацаний.
«Ви знаєте, що це таке?
Так, хліб-то хліб, але який?
Я, як і ви, не вірю в Бога,
Та називаю хліб святим.
А ви, учителі, про це забули.
Що ж це виходить?
Чотири внуки в мене,
Чотири лютих розбишаки.
Всі – ваші учні, ці мої кровинки.
Якось приходжу ввечері із поля
І застаю їх за таким заняттям:
Шпурляють вгору цей черствий шматок
І з дерева збивають хлібом груші.
Забрав я хліб. Стоять переді мною,
Схилили голови, презираються.
Я їм кажу вже з притиском:
Таж він святий – цей хліб!
В нім піт, мозолі в нім – а ви,
Ну, бешкетники, цілуйте по одному!
Підходить кожен; я його за вуха,
Та добре натягнув, до сліз таки.
Пішли вони – заплакали від болю,
А не від сорому, від сорому я плакав,
Коли вони бомбардували грушу
Уже не хлібом, а таки ломаччям.
Подумайте лишень: це ж що таке?
Хіба ж то діти виростуть людьми,
Як в них до хліба та нема поваги?
Чому ж це вашу школу не турбує,
Щоб хліб був для дитини дорогий,
Немов саме життя, мов мати рідна?»
Так присоромив мене Іван Степанович.
Пройшли роки, та й досі ще лежить
У мене в шафі камінець-сухар.

Вчитель дістає з шафи білу хустину і розв'язує її – черствий хліб на долоні.

Ось воно звідки почалося.
Помер старий, дивлюсь на цей сухар —
І бачу очі строгі і тривожні.
І почалось відтоді – стали діти
Хліб сіяти самі. Це вже традиція.

Заходить Мар'яна. Вона стурбована.

Мар'яна

(звертаючись до Вчителя)

Вас просять вийти.

Вчитель

Гаразд. А я саме почав
Про свято Першого хліба
Гостеві розповідати. Мар'яно!
Це ж вам з руки.
Ви ж саме третій клас ведете!

Вчитель виходить. Мар'яна сторожко позирає на Вальтера, потім хоче зав'язати хліб в хустинку, але з хвилювання бере одну з газет, що лежить на столі.

Мар'яна

Я маю вам про свято розповісти.
А чи усе спочатку?

Вальтер

Ви чимось схвильовані? Що сталося?

Мар'яна

Анічого. Отож спочатку —
Як ми вирощуємо власноручно хліб.
Колгосп нам виділив ділянку —
Пів класної кімнати розміром.
Засіяли озимою пшеницею.
Весною учні чергували,
Од горобців оберігали, од курей,

А восени, тепер, коситимем самі —
В нас є косилочка маленька.
Самі його і обмолотим
На дитячій молотарці,
Насипемо зерно в мішок,
Підніmemo всім класом на причеп
І гайда до млина – молоти...

Мар'яна дивиться на газету, в яку хотіла загорнути хліб старого Савчука, і оторопіло кидає Вальтерові слова:

Дивіться, і тут ця стаття:
«Хто бореться, а хто проповідує!»

Вальтер

Яка стаття?

Мар'яна

Стаття Мещерського. Даруйте!
Мене просили,
Щоб я вам не казала, ви ж бо – гість.
А тут – прорвалось в мене...

Вальтер

Можна глянути?

Мар'яна

Ось – прошу.

(Подає йому газету.)

В учительську входить Хор вчителів, серед них – Сидорук з газетою «Голос учителя».

Сидорук

Я що казав! Та тут не скажеш слова,
Лише подумаєш – відразу по тобі
З усіх гармат усі гуртом ударять.
Ось, дописався янгол наш!
Яка стаття! Який розкішний тембр!
І все по суті. Це не емпіреї,
В яких витає наш дивак-директор.

Вчителі

Яка стаття?
Чом ця поквапна радість?
Як Сидорук радіє – жди біди!
Давай сюди,
Давай сюди газету!

Сидорук

*(стримуючи гарячі руки своїх колег, відходить
вбік і, не стримуючи свого захоплення, декламує)*

«...Ви тільки вдумайтесь, як автор формулює свій *погляд* на завдання виховання, *погляд*, який доміантою пронизує його наступні, дуже сумнівні, як на мене, роздуми: „Справжній майстер педагогічної справи, – пише він, – формує у того, кого він виховує, передовсім вірний особистий погляд на зло, неправду, безчестя“. Він недооцінює ідею колективу цими словами. Він часом проявляє тенденцію до абстрактного протиставлення „природного життя дитини“ „нівелюючому життю суспільства дорослих“.»

Вчителі

Та це ж суцільна демагогія!
Мещерський – ну й дожився, ну й ганьба!
Словами як жонглює, святотатець!

В учительську входить прибиральниця Горпина. В руках у неї газета «Голос учителя» з цією ж статтею. Її не завважують. Сидорук тішиться собою і ситуацією.

Сидорук

«Яку ж програму пропонує директор Павлищанської школи? Виявляється: „Гармонійна, всебічно розвинута особистість немислима без міцного *морального стрижня*. Основне в людині комуністичного суспільства – це *людяність*. До цього морального стрижня мусить прив'язуватись все“. Товариші, вдумайтесь: замість конкретної і чіткої програми, *вводиться туманне поняття, що зветься людяністю, до якого начебто все треба прив'язати...*»

Прибиральниця Горпина підходить до Сидорука і рвучким рухом забирає газету, потім підходить до кожного з учителів і робить те саме, забирає газету і у Вальтера Функе. Мар'яна кидається до неї.

Мар'яна

Мамо, що ви робите?

Горпина не відповідає. Витягує сірники – газети вже горять. Вчителі ошелешено дивляться на прибиральницю.

Сидорук

Яка ганьба!

Мар'яна

Що ти *робиш*, мамо?!

Горпина

Те, що ти *думаєш*!..
Я спалюю наклеп.

Знадвору чути сирену автомашини. Мар'яна кидається до вікна.

Мар'яна

«Швидка допомога».

З Хору виходять – І ведучий, II ведучий.

II ведучий

Та цього ж не було!
Хіба, скажіть,
Палив би хто в учительській газети,
Хай навіть і обурення було,
Вогонь пускало, попелило душі?
Принишкли всі, очікували всі,
Чим все закінчиться.
Павлищани, Павлищани,
А все ж село, провінція, хоч Меккою його
Вже охрестили педагоги наші,
Та, правду кажучи, лиш деякі.
Ось так.

I ведучий

Не так. Не все, що відбулось,
Те дійсне. І не все,
Чого і не привиділось нікому,
Чого не мало бути й не було, —
Недійсне.
Та й суть Мещерського – демагогічна суть.
Бо погляд класовий повинен бути
І особистим поглядом. Мещерський
Безглуздо все протиставляє, ділить.
А Вчитель людяність і громадянськість —
Все гармонійно, органічно поєднав.
Адже мораль комуністична наша
Містить в собі загальнолюдські норми,
Що виробило людство за століття.
Добро і правда, честь і людяність —
Це ж основні моральні наші норми,
Поєднані з нещадною суворістю
До ворогів суспільства комунізму.
Громадянськість і людяність —
Ось Вам Учитель.

II ведучий

А Мещерський – він теж за громадянськість?

І ведучий

Мещерський одягає машкару
Вульгарно трактованої громадянськості
І б'є в Учителя статтею-підступом.

ІІ ведучий

Він хворів не од того. Все війна.
Нема чого спирати на статтю.
Та мушу визнати – оту лиху статтю
Обком хотів було перепинити
Й газету не пустили в Павлищани,
Але Учителю якась «душа добренька»
Статтю привезла з Світловодська...

І ведучий

Чи ж битви миру ранами не зяють?
Чи ж слово не бува лихіше кулі,
Бо куля з ніг – відразу, а слова
Живуть отруйно роки і віки...
Слова – свинець, і золото – слова,
І ми в словах, і слово в нас затято
Живе, пече, ми всі – слова, слова...

«Казка про любов» у шкільному театрі

Діють: Вчитель, Вальтер, потім – Мар'яна, Хор.

Вальтер

Я – син гестапівця. Мене виховували
У дитбудинку. Мати з сестрою загинули
При бомбардуванні.
Батько зараз у – ФРН.
А тут він панував —
У вашій школі
Була ж тюрма для пересильних,

Він тут ходив, всеможний і нещадний.
Я чую стогін в кожній цій стіні,
Дитячий щебет всіх десятиліть
Не може оцей стогін заглушити!
Наш час лихий у павутинні цифр...

Вчитель

Душі не даймо числам цим,
Душа хай буде пам'ятлива, але чиста...

Вальтер

Чи ж це можливо поєднати
І пам'ять отаку лиху, і чистоту душевну?

Вчитель

У вас, в НДР, згадують часто Брехта:
«Труднощі гір – вже позаду.
Тепер починаються
Труднощі рівнин».
Та, мабуть, справедливіше
Ці гори, що минули в минулім,
Вважати лиш горбами,
Попереду – ото вже справжні гори!
Чи ви не альпініст?!

Вальтер

Звідкіль у вас, Учителю,
Такий потужний струмінь оптимізму,
Мені буває лячно за людину,
А у вас – якась любов глибинна.
Як ви її навчились? Де і як?

Вчитель

Навчитись можна всьому:
Твердості, терпінню, мужності,
Любові не навчишся, друже.
Любов повинен дати хтось —
Мати, батько, вчитель,
Бабуся, може, хтось живий живому!
Якийсь заряд – як естафету.
По ланцюжку століть – одне від одного.
Яка важезна ноша —
Любити, співпереживати,
Співчувати, за когось постраждати!
Але яка людська – найлюдськіша!
Мені дали бабуся й мати оцю ношу.

Заходить Мар'яна. Обличчя Вальтера світліє. Вчитель не то жартівливо, не то серйозно звертається до Мар'яни:

А я вже все не донесу – отож потроху
Перекладаю вам на плечі цей тягар,
Найважчий...
Може, вдвох піднесете?

Мар'яна

День добрий!
Це ж який тягар,
Який ми вдвох зуміємо підняти?

Вчитель

Це наш секрет із Вальтером,
Вірніше, ваш із Вальтером...
Отож про школу й про любов.

Мар'яна

Ми ж боїмось відверто
Казати те, чим всі живуть давно.
Дев'ятий і десятий класи
Все знають, любляться, страждають,
А ми, святенники, лиш палець на уста!
Мені двадцять другий пішов,

Вчора почула я про себе
Шепіт дев'ятикласниць:
«Стара діва, заміж ніяк не вийде,
А наша Люська...» і таке сказали
Круте і дуже точне слово – я здригнулась!

Вальтер

(не без гумору)

Мені тридцять другий пішов,
На десять літ я більше наздригався,
Як нарубок старий, мушу сказати,
Що ми безсилі справитись з цим валом,
Отож і досі не одружувавсь.

Вчитель

Мені, старому, вже п'ятдесят другий,
І мушу сказати ось таке:
Не вал цей страшний, він – органічний,
Не раннє дозрівання нас лякає,
Але безсилля наше в оцю пору,
Коли життя квітує і буяє,
Коли парується весна з весною,
Ми лиш дратуємось чи рота роззявляєм.
Де ж наша мудрість? Тонкість наша де?
Наш такт – безсилий,
Мудрість наша – куца.
Звичайно, сексуальне виховання
Потрібне.
Але ж як забути
Про виховання мудрості любові!
Тут йдеться і про чистоту дівочу,
І про відповідальність юнака.
Яке б життя було красиве, цільне
І віяло б пахучою гармонією,
Якби ж то всі дівчата й юнаки
Кохання мудрість осягнули!
Так, саме мудрість,
А не зблиск миттєвий,
Що враз спарує й миттю розпарує.

Мар'яна

В театрі нашому шкільному
Йде репетиція мікровистави
«Казка про любов» за текстом
Вчителя. Вальтере,
Я вас запрошую.
Хор, підготуватись!

Вальтер

Я з радістю. Не знав,
Що ви і п'єси пишете, а ви,
Мар'яно, ще й режисер.

Вчитель

Та бавимось потроху. Але хочу
Закінчити розмову нашу.
Навчитися людина може
Будови найвеличніші споруджувати,
Космічні кораблі найкращі,
Човни підводні атомні,
Коли ж вона любити не навчиться,
Все ж дикуном залишиться, і годі.
Освічений дикун в сто разів
Страшніший неосвіченого.
І найстрашніші прорахунки наші:
За все, за все відповідає вчитель.
Й за прорахунки матері природи,
Й за бога, як колись сказали б.

Входить «Бог». Входить «Архангел Гавриїл». Входить Хор з дівчат і хлопців. Входять «Адам» і «Єва».

Мар'яна

Давайте, не соромтесь.
Це наш гість Вальтер Функе із НДР.
А це – театр наш. Бог. Адам і Єва.
Архангел Гавриїл. Це – хор.

Хор – двоє дівчаток і двоє хлопців виступають наперед. Всі сідають, тільки Мар'яна намагається дати лад виставі.

Хор

Коли ще бог творив цей білий світ,
Навчив зорю родити він зорю,
Навчив він квітку народити квітку
І дерево навчив родити дерево,
Усе живе продовжувало рід.
І бог послав мужчину й жінку в поле,
Мужчина був Адам, а жінка – Єва,
І бог навчив їх будувати хату,
Мужчині дав лопату бог у руки,
А жінці дав він мірочку зерна.

«Бог» виводить «Адама» і «Єву». «Адам» з лопатою, «Єва» з мірочкою зерна.

«Бог»

Живіте і продовжуйте свій рід.
А я піду собі по господарству.
Прийду десь через рік аж – подивлюсь,
До чого ви догосподарювались.

«Бог» виходить. «Адам» і «Єва» беруться за руки. Хор вносить і ставить перед ними колиску, а в колиці дитина – лялька. «Бог» знову входить вже в супроводі «Архангела Гавриїла».

Хор

Ось рік минув. Бог – на поріг.
Прийшов він рано-вранці, на світанку.
І бачить бог: Адам і Єва біля хати
Стоять і дивляться у вічі
Одне одному, спіє хліб на ниві,
Колиска – поряд, і дитя – в колиці.
Адам і Єва дивляться на сонце,
Та сонця більше в карих і блакитних.

«Бог» заглядає їм у очі, та вони нічого не бачать – «Адам» і «Єва» стоять, міцно сплівши руки.

В ті миті дивні, коли очі

Їх зустрічались і не мали сили
Одне від одного на мить відстати,
Бог бачив там, в очах,
Якусь незнану силу,
Красу для нього ще не осягненну.
Краса була прекрасніша від неба,
Краса була красивіша від сонця
І від пшеничної красивої землі —
Прекрасніша, чарівніша, від всього,
Що вже зліпив і змайстрував Господь.
Краса оця до того здивувала
І приголомшила навіки бога,
Що затремтіла від страху і заздості
Душа його – душа всеможна бога.

«Бог»

(звертається до «Архангела Гавриїла»)

Як же це так?
Створив я твердь земну,
Зліпив людину з глини,
Вдихнув життя у неї,
Але не міг, не зміг створити
Краси такої дивної?
Звідкіль така краса?
І що воно таке – краса?

«Архангел Гавриїл»

Краса – це любов!

«Бог»

А що таке любов?

Мар'яна

Чекай хвилину.

Архангел Гавриїл повинен
Казати це із незнанням. Він сам
Не знає цього почуття. Це так —
Його відмовка. На питання бога,
Який доскіпується і страждає.
А зараз бог підходить до Адама
І просить його – й забагато гордості
Ще в цім проханні, адже він – ще Бог.

«Бог» підходить до «Адама», доторкається до його плеча і зверхньо просить:

«Бог»

Навчи мене любити, чоловіче.

«Адам» не бачить «Бога». Він бачить сонце в очах «Єви».

Хор

Мужчина не відчув святого доторку
Всесильної господньої десниці —
Він в сонце Євине дивився.
А бог був злим, пімстливим дідуганом.
Він був жорстоким,
Він кричав з безсилля.

«Бог»

Ах так, людино!
Значить, ти не хочеш
Навчить мене любові?
Постривай, навіки
Мене ти згадуватимеш!
З цієї миті – старій!
Година кожна у житті
Вбиває твою молодість і силу
По крапелині – буде так, і годі!
Тож перетворюйся в руїну,
А я прийду
Десь літ за п'ятдесят
І подивлюсь,
Що лишиться в очах твоїх, людино.

«Бог» з «Архангелом Гавриїлом» виходить. «Адам» одягає собі бороду, «Єва» закутується в хустку – вони знову завмирають в попередній позі. Знову заходить «Бог» з «Архангелом Гавриїлом».

Хор

І бог прийшов десь літ за п'ятдесят.

«Архангел Гавриїл»

Дивись: вже не халупа,
А хата ясноока поміж вишень,
Де був пустир, який садок веселий,
Пшениця ген на нивах дозріває,
Сини орають в полі,
Пшеницю доньки жнуть,
Гасають внуки на лугах.

Хор

Під хатою на призьбі
Сидять дідусь з бабусею – Адам і Єва —
І дивляться то на ясний світанок,
То в очі одне одному.
І бог в очах побачив,
Таку красу побачив бог
В очах і чоловічих, і жіночих,
Величнішу, ніж досі в них горіла,
Могутнішу, ніж досі в них палала.
Побачив не лише Любов,
А й Вірність запримітив,
І бог розгнівався,
Аж руки задріжали.

«Бог»

Так мало тобі старості, людино!
То помирай же, помирай у муках,
Ставай землею,
Прахом стань і тліном.
А я прийду невдовзі й подивлюсь,

В що перетвориться твоє кохання.

«Бог» виходить. З ним – «Архангел Гавриїл». Щезає і «Єва». «Адам» залишається один.
Потім – передня ява.

Хор

Три літа проминуло —
Знову бог прийшов з архангелом.
І бачить бог:
Сидить дідусь біленький
Над невеличким горбиком могили,
І бачить бог:
Смутні в людини очі,
Та в них палає жаром
Ще, ще могутніша
І вже неосягненна
Краса людська —
Така страшна для бога.
Не тільки там Любов,
Не тільки Вірність,
А й Пам'ять серця бог побачив.
І затремтіли в бога руки з ляку,
І од безсилля серце затремтіло.

«Бог» підходить до людини, падає перед «Адамом» на коліна і починає благати.

«Бог»

О, дай мені, людино, цю красу!
Що хочеш, те й проси
В обмін на неї – дай лише.

«Адам»

Не можу.
Надто дорого вона мені дісталася,
Її ціна ж бо – смерть,
А ти безсмертний, кажуть.

«Бог»

Бери безсмертя,
Молодість бери,
Віддай мені лише Любов!

«Адам»

Мені нічого не потрібно.
Ні вічна молодість,
Ані докучливе безсмертя
Не можуть дорівнятись до Любові!

«Бог» встає з колін. На тлі пшеничного поля і ранкової зорі стоять в золотих колосках юнак і дівчина, міцно сплівши руки, і дивляться то на сонце на небі, то на сонце в очах одне одного.

Хор

Найбільше диво світу – це Любов!
Схопився бог за голову руками
І геть пішов на небо.
І відтоді людина стала
Богом на землі.

«Адам»

Нема нічого кращого від сонця,
Яке в твоїх очах для мене сходить.

«Єва»

Нема нічого кращого від сонця,
Яке в твоїх очах мені палає.

Хор

Нема нужденнішої на землі людини,
Яка нікого у житті не любить.
Хай славиться Любов – це вічне сонце,
Яке людину творить із людини...

Жива книга вражень відвідувачів павлицанської школи

Виконують учасники Хору.

I учасник

Я – пан Вільох, Ян-Тадеуш, професор
З Варшавського університету.
Ваша школа може бути взірцем
Для сільських шкіл Польщі.
Війнуло на мене свіжим вітерцем.
Сповідуюсь тут мигцем.
Розберусь – слова будуть довші.
А все ж якась лавина озону
Шугнула в мою скептичну персону.

II учасник

Я – Калмоші Шандор, доцент з Угорщини,
З педінституту, із міста Печа.
Читав я книги ваші, друже,
А зараз тут бачив те,
Що в книгах ваших, юне й дуже,
Весняним проліском цвіте.
Ось в чому суть – тут віра в серце
Дитяче є понад усе,
А віра – те священне зеренце,
Що стебла в небо понесе.
Бо з найніжнішого ніжніший —
З роси й води – дитячий світ.
Коли ти добрий – будь добріший,
Коли жорстокий – будь мудріший
І вчись добра під старість літ.
Нова людина – буде, буде!
Її у кільчику зерна
Побачив я в цей тихий будень —
Із ваших справ встає вона!
Із ваших книг встає вона!
Мов колос з кільчика зерна!

III учасник

Я – Миривицький з Мирослава.
Сюди мене пригнала слава
Учителя цього. Я – вчитель сам.
Йому не вірив ні на грам.
Із Сумщини велосипедом
Сюди пришпарив. Моїм кредо
Є те – помацав, то повір,
А так – не вірю я в папір!
А він зумів-таки, зумів
Підняти всіх учителів
До рівня вчених і дослідників!
А я собі одним з нахлібників
Тепер ввижаюсь. Срамота!
А вчилися разом. Де ж мета
Моя? На дні в чарчині!
А дні скотилися по стежині
Кудись в яри, в тартарари
Із юності, немов з гори.
Скажи ж тепер мені, Учителю,
Чи я звестись ще маю силу,
Чи даром гнав велосипед
До тебе – шпальтами газет
Мене ти вистьобав без імені.
Жилось в добрі, як у багні, мені.
У мене сімдесят кролів
І сто курей – це біля хати.
Це царство біле пелехате.
І в класі – сорок теж голів —
Це вже дівчачих і хлопчачих,
Насмішкуватих і ледачих...
Тож за кролями і курми
Собі здавався між дітьми
Якимсь чужим, дивакуватим!
Спішив буркун кролям я рвати,
Хапав зерно в комірника,
Дружина в мене теж така,
Так зіп'яли ми зо дві хати,
А далі що – вже третю пхати!
А далі що – в машину перти
І так доперти аж до смерті!
Дітей нема своїх. А в школі
На серці, на душі мозолі —
Бо ж стали ми як чужаниці,
Нас заковували клятї птиці,
З нас душі виїли кролі —

І стали ми лихі і злі.
Я якось прочитав тебе.
Те царство куряче рябе
Мені в очах зарядило,
Сміялось з мене знахабніло,
Ще й та розпроклята свиня
Підсміювалась навманя...
Я був збісився. За ломаку
Та й ну на неї у атаку.
А там зчепився із дітьми,
Тут жінка бахнула дверми
І ледь ухоркала проклятого —
Боялась дуже за зарплату...
Отож пригнав велосипед
І вже назад ані вперед
Не рушу. Звівся нанівець.
Невже нам з жінкою кінець?
А може, ми ще маєм силу
Підвестися з багна, Учителю?!

Входить молода жіночка, вся – сиропна, щаслива, капелюшок на бочок, під пахвою – купа книжечок.

Жінка

Я – Палазя Гарбуз. Я заочно
Скінчила вуз. Я приїхала.
Така віхола була. Та це ж Мекка.
Я приїхала дуже здалека.
Я – приїхала.
Я – познайомилась. Я – була.
Тепер розказуватиму для свого села.
Була. Дихала. Руку не митиму —
З ним поручкалась – говоритиму.
Інтелігентні дуже вони. Ерудовані.
Губи в них для жінок зачакловані.
Сісти хотіла на стіл. Коліна виставила.
А вони мене за двері виставили.
Мабуть, жінка дивилась в щілину.
Дуже вчені вони.
Серцем до них – лину, лину, лину!

За нею входить Хор хлопців і дівчат. На грудях у них значки з портретом А. С. Макаренка.

Хор

Ми – студенти різних факультетів
Коломенського педінституту Московської
області, члени макаренківської бригади.
За три дні, що ми були в стінах цих,
Взяли ми те, що не спізнати і за роки
Навчання. Скільки лих і лих
Нас обмине! Який у нім глибокий
Заряд добра, любові, чистоти
У намірах створить людину!
О, як сердець дитячих досягти,
Зуміть, як він, бодай наполовину!
За три дні ми спізнали три істини:
А це – Народ. Це – Труд. Це – Хліб.
Священна трійця.
Це не – молитва.
Істини окріп.
Тож повторіть. Не бійтесь.
Повторіться.
Це ж істина – Народ, і Труд, і Хліб.

З Хору виходить жінка.

Жінка

Я – не студентка вже давно.
Я – завуч п'ятсот тридцять сьомої школи
З Ленінграда,
Ротмістрова Рената Олександрівна.
Я вірю кожному слову в цій школі.
«Волати» треба про неї – не сперечатись,
Не скромно писати
В журналах для адміністрації.
Я – щаслива. Переконалась на практиці —
Виховувати треба добром,
Щирим ставленням до вихованців.
В школі не мусить бути
Жодної краплі брехні і злості,
Гучних непотрібних фраз і наказів.
Лише атмосфера довіри повної
(А в школі я побачила довіру)
Родити може справжню людину,
Що вчиться не для кар'єри майбутньої,
А для створення
Гармонійно розвинутого суспільства.
Спасибі вам, що ви є, Учителю!
Я вірю кожному слову в цій школі.
В таких школах потрібно
Складати програми, перевіряти експерименти.

Адміністрації треба вчитись тут
Глибині пізнання проблем,
Творчості, працелюбності,
Великій скромності, любові до людини.
Я просто захворіла
«Білою заздрістю»,
Я вірю кожному слову в цій школі.
Вірю!

Входять двоє в чорних масках.

Двоє в чорних масках

А ми не з книги, ми не з книги,
А можна – ми підси́пем криги
На ваші голови гарячі,
На ваші сліпаки незрячі,
На ваші слинені цитати —
Нас не хотіли записати,
Ми вам дозволим – бійтесь дозволу.
Бо ми вриваємось без дозволу!
Перший в чорній масці
Це він старається все для слави.
Багач— за свій рахунок музей собі робить.
Ти знаєш:
У нього в швейцарському банку
Лежить два мільйони!
Другий в чорній масці
А мати ходить старцює!

Входить Хор, наступає на двох в масках.

Хор

Ану геть звідси! Забирайтесь, наклепники!
Щоб і сліду вашого не було!

Двоє в чорних масках щезають. Та з Хору виходять двоє інших, вже без масок. Вони представляються.

Двоє з хору

Ми вологодські вчителі.
Прекрасна школа. Дивний Вчитель.
Але дивує дещо нас.

І вчитель

Я – фізик сам.
Коли б він фізиком був, то не писав би,
Що в оранжереї вони створюють
Штучний грім, і блискавку,
І штучний дощ. Се ж нісенітниця!

II вчитель

Я сам – біолог.
Або – гній на поле по трубах.
Сконструювали, пише, учні.
Що? Насосами? Пульпою?
Все вигадане до кінця.
Неконтрольованість фантазії.

Виринається з Хору третій вчитель, солом'яний бриль тримає в руках.

III вчитель

Ви, знаєте, мене спровокували.
Я сам з Одеської області,
Я сам, я сам його обожаю.
Аж раптом отаке: читаю якое,
Що учень його виростив пшеницю —
Шістдесят центнерів з гектара.
І я благав у долі: пронеси,
Щоб не довідавсь Ремесло про це
А чи Лук'яненко, – який скандал!
А йому це навіть байдуже —
Десяток центнерів туди,
Десяток сюди – великим легко
Їх перекидати?!

Або ще таке пише:
Дерево в саду виростили
І все прищепили на ньому:
Сливи і груші, яблуні і абрикоси.
Подумайте! Просто – дерево життя.
Просто – груші на вербі.
І я благаю в долі – захисти,
Пронеси його од фантазій,

Ізціли його реалізмом,
Дай йому в чисту душу
Ясності і прозорливості —
Не занось його на поворотах!

Влітає на крилах болонезового плаща журналіст, весь – ентузіазм, весь – порив, весь –
клепочучий і гнівний, Власний кореспондент Захоплення (чи Істини).

Журналіст

Та як ви можете, шановні!
Дрібнитись як ви можете, шановні!
Умийте он ракету – в неї сопла замурзані!
Корабля підсушіть – він океанами йде!
Сонцю прочистіть протуберанці!
Це вічна людська драма:
Ми не вміємо розпізнавати велике,
Коли воно надто близько до нас,
Нам ліньки задирати свої голови,
Щоб Арарат побачити за хмарами,
Нам зірності бракує,
Щоб обриси його пізнати розумом.
Життя його і творчість —
Це ж багатство національне,
Тож бережіть його, немов зіницю ока.
Коли ще родиться такий, як він, учитель.
Десь літ за п'ятдесят, а може, і всі сто!
А може, і пізніше, вчителі!
Хіба ж книжки його – це інвентарна книга,
Де можна все помацати рукою?
Хіба у вченім мрійник не живе?
Яка ж духовність – так! – високогірна
Панує в його школі, в його книгах,
За цю духовність сонячну, за радість,
Що ми його сучасники, —
Так, всі: і друзі, й опоненти,
І ворогове, воріженьки – теж,
Ми всі – його сучасники!

Слово вченому – спокійному, врівноваженому, резюмуюче слово.

Вчений

Він довго дратував мене. Чим?
Може, дидактизмом сухуватим,
Може, велеслів'ям необточеним,
І важкуватих прикладів неорганічністю,

Повторами безмежними, та і стилістика
Кульгала тут і там – все не без цього.
Та все ж мене манило щось сюди.
Почув я тут биття його душі,
І все простив, і все забув одразу.
Концепція його, її практичне втілення —
У ній знайшов я нелегке підтвердження
Всім вимученим пошукам своїм.
Марксистський гуманізм у вихованні —
Ось в чому суть його!
Хай не лякають перехрестя нас!
Не завжди переконливі нехай
Дорожні знаки, ми ж першопрохідці,
Та напрямок се ж головний.
Адже, скажіть мені, колеги юні,
Хіба ж таки не з цього,
Хіба ж не з розуміння й співчуття
До чужого життя, до болю чужого,
Не з намагання зробити його
Справою свого життя,
Хіба не з співчуття активного
До пригноблених,
Хіба не з протесту проти принижень людей
Виріс могутній
Комуністичний рух?
Хіба не в цьому, друзі, найвищий прояв
Морального апофеозу людини?!

Входить учасник Хору з газетою.

Учасник хору

Газета «Правда»:

«Придивіться уважніше, що характеризує стиль роботи директора Павлищанської середньої школи. Педагогічний труд його знайшов визнання в науці, відзначений урядовою нагородою... Свій вплив на педагогічний колектив, на учнів він здійснює як політичний, ідейний наставник, спираючись перш за все на свій моральний авторитет і високу викладацьку майстерність. Особистий приклад – найдієвіший інструмент виховання».

Ще один учасник Хору – з червоною папкою в руках.

II учасник хору

«Шановний Вчителю!

Райком КП України і виконком районної Ради депутатів трудящих палко вітають Вас, відомого педагога і вченого, в день Вашого п'ятдесятиріччя! Вшанування Вашого дня народження майже збігається з присвоєнням Вам високого звання Героя Соціалістичної Праці. Ми гордимся, що Ви, син

простого хлібороба, ставши учителем, повсякденно збагачували свої знання теорією марксизму-ленінізму, наполегливо вивчали педагогічну спадщину Коменського і Песталоцці, Ушинського і Макаренка, Калініна і Крупської, самі виростили у видатного вченого-педагога, члена-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР, талановито збагачуєте радянську педагогічну науку своїми працями з теорії і практики навчання і комуністичного виховання школярів. За 32 роки Вашого керівництва Павлицанська середня школа перетворилась в педагогічну лабораторію всієї країни. До думки славного Вашого педагогічного колективу, до Вашої думки прислухаються вчителі Болгарії, Польщі, НДР, Куби, Чехословаччини та інших країн народної демократії...»

Виходить Душа-Хлопець з Хору.

Душа-Хлопець

Я – Душа-Хлопець,
Всі в мене – друзі, я у всіх – друг.
Тому – кум, тому – сват.
З тим у карти грав,
Тому – кроля білував,
Бач, як музика виграє, наче своя.
А що з Учителем я дружив,
То це навіть кури павлицанські знають.
Та він з моїм портфелем
У сам Київ їздив,
Це я вам точно говорю!
Зараз до нього всі туляться,
Коло зірочки його гріються,
Вчитель – Герой, «Правда» про нього пише,
А я згадую, що було
Двадцять літ назад,
У сорок восьмому році.
Переїхав він у Павлицани
Директорувати у нашу школу.
Такий нервовий політрук, куди там!
Хвороба його доконала.
Дружина його, пам'ятаю,
В аптеку за ліками подалася,
В кабінеті нікого, ми вдвох,
Новий рік гупає за вікном.
Метнувсь я туди-сюди,
Плящину приніс, ковбаси,
А пити йому не можна, бо смерть,
А тут він виглушив, бачу, стакан,
Ніколи більше не бачив, щоб пив. Зась!
Холод. Мороз. Зірки великі,
Наче сови чи їжаки ворущаться.

Кажу йому: «Годі, Вчителю!»
Дрібнокаліберку поставив він між колін,
Кватирка відчинена на мороз,
Здається, як би стрелив —
Зірку збив би, мов сову,
Чи пугача, чи путькало,
Чи їжака, такі вони великі!
Лежать у небі – ворухаться.
Дивлюсь на нього, а він – мокрий весь.
– Кінець мені приходить, – каже, – брате. —
Бувало, прийде з уроку,
А з нього прямо річками тече,
Неначе він щойнісінько
З-під ринви вийшов – отака біда.
Кишечник, серце – мученицька мука!
Та ще й рука поранена домучує,
Великі очі тільки світяться.
Як зорі. Як сови. Як їжаки.
Надвір ми вийшли. Він – з гвинтівкою.
Злякався я – їй-богу, думаю,
Коли б собі біди не заподіяв!
Він до плеча гвинтівку – і давай
Стріляти в моторош, лиш гільзи
У сніг рипучий скавулять.
Мороз тріскучий, стрілянина та.
– Ну, годі, – йому кажу, – йдем в кімнату,
А то прийде дружина зараз.
Дістану прочухана —
І за горілку, і за стрілянину.
– Ну, з Новим роком, – каже,
І стрелив ще раз. – Цей рік вже не зможу
Я пережити... Вже снаги нема... —
Як стрелив він, то, вірите чи ні,
У ті зірки великі, наче сови,
То стала зірка падати над школою.
– Чиясь душа впаде нового року!
– Та що ти! – я кажу йому. – Не те,
Це на добро, вона ж не по собі,
А ти її підстрелив, оту зірку,
Отож чекай, Учителю, переміні. —
З'явилась тут якраз його дружина.
І що було мені, то я забув навіки.
Він став видужувати з того часу,
Як ми ото посиділи добряче
И по-холостяцьки Новий рік зустріли.
Ото проява! Але двадцять літ
Летіла ота зірка, аж тепер,
Нарешті, знала, де їй приземлитись.
Він зірочку цю збив у сорок восьмому.

Себе він пересилив, вижив, викрутився,
А хто себе підважить – то мужчина!
Що потім? Двадцять літ життя!
І тридцять книг життя!
І тисячі випускників! Мільйони!

Психологічний семінар

Участь беруть: Вчитель, Дружина Вчителя. Вальтер, Мар'яна, Хор Учителів, Павлик, мати Павлика, Оксана, Сидорук.

Вчитель

Заняття семінару незвичайне.
Незвичайний кричущий факт,
Який ляже в його основу.
Тема: «Відповідальність учителя».
До мене лист прийшов – і ось він тут,
Живий він перед вами.

Виходить з Хору мати Павлика.

Мати

Я – Мати Павлика Піщаного.
Вірніше, була я матір'ю,
Тепер уже не мати.
Як можна бути матір'ю того,
Кого уже нема...
До вас пишу листа,
Бо десь же хтось та мусить
Сказати їй, учительці,
Все те, на що безмовна я, німа.
А чи тут винна я і просто хочу
Тягар немилосердний свій
На плечі скинути чужі?
Та я не можу, просто я безсила
Мовчати зараз і в своїм мовчанні
Втопитись. Є ж «Товариство
Рятунку на водах». Чи є «Товариство
Рятунку мовчазних»? Хто його президент?
Я – із мовчазних, я тону в мовчанні,
Я хочу мовчки спитати вас,
Бо вчила я сина, як вчили ви, Вчителю,
Може, мені не мовчати, може, слово мое
Комусь при нагоді стане

І хтось не потоне... в мовчанні.

Вчитель

Так, ви не мовчіть.
Найлихіше – мовчання.
Мовчання замордувати може.
Ословтесь! Лишіть мовчання каменю.

Мати

Павле, виходь.

Виходить з Хору хлопець років шістнадцяти.

Мати

Ось він який у мене був.
Йому пішов шістнадцятий.
Він – хлопець скромний, соромливий
І справедливий. Він нікому
Слова накриво не скаже.
Він нікого не образить. Він...

Павлик

Мамо, ну досить! Не варто...

Мати

Я тишком-нишком милувалась ним.
Він – одинак у мене. Я – сама.
А знаєте, як матері одній
Дитя довести до пуття.
Його все в приклад ставили
Сім років!
І на збори батьківські
Ходила я по щастячко саме.
Не був відмінником, але приймач

Зробив мені. Оксана
Приходила до нас – вони дружили.
І от прийшла *оця* в дев'ятий клас —
І почалось! Усе перемінилось.
І що не збори – все Павло й Павло!
Потолочили клумби – винен Павлик!
Жила учителька отут, недалеко,
Як класний керівник щодня
До нас навідувалась, наче на роботу.

Павлик і Оксана сидять біля приймача. Мати поруч – в'яже. Входить Учителька.

Учителька

От бачите, він відстає,
А в них – амури. А ви, мати,
Їм потураєте!
А тобі не соромно, Оксано,
До хлопців бігати?
От матері скажу...

Оксана рвучко зривається. Павлик встає з приймачем, дивиться на Учительку з ненавистю.

Павлик

Ви – не вчителька!

Учителька

От бачите! Який синочок!
Зайдіть із ним до школи, до директора.
Вже в мене сил нема...

Учителька виходить.

Мати

Павлик, синочку! Вона ж для тебе,
Для тебе ж старається, Павлику!

Павлик

Я її ненавиджу. Вона для мене —
Чорніша смерті. Не піду я в школу!
Піду на фабрику.

Мати

Ти що? Та я от заміж
Все через тебе не виходжу,
Я – все для тебе, щоб ти вчився,
А ти – на фабрику! До мене ж, Павлику,
Зуботехнік сватався...

Павлик

От і виходь. Я тут при чому!

Мати

Он ти який! Скажи мені, синочку,
Чого вона на тебе так, скажи?
Ти ж восьмирічку добре так скінчив,
А у дев'ятім – просто прірва
Якась розверзлася... Ну, не мовчи, скажи...

Павлик

Чого ти все: скажи, скажи! Хай пропадом
Ця школа пропаде!

Виходить Павлик. Входить Оксана.

Оксана

Він і не міг сказати Вам усього.

Вона його й не кликала Піщаним,
А тільки – Довгим, Довгошийм,
Та Безтолковим...
А якось прорвало —
То просто Байстрюком і обізвала!

Входять Павлик і Вчителька.

Вчителька

Ну, Довгоший, ти виконав
Домашнє завдання?

Павлик

У мене не було лінійки.

Оксана

Він не зробив уроку не тому,
Що не було лінійки.
Урок же задавала вчителька,
Яка його щоденно ображала.

Вчителька

А ти не тільки Недоумкуватий,
А ще й Брехун, Брехунчик.
Вийди геть із класу!

Павлик

Піду і більше не прийду.

Вчителька

Не смій без матері приходити.

Павлик виходить.

Піщана, а ви чому
У школу не прийшли?
Ваш Павло
Не виконав домашнє завдання,
І пішов по вас.
Раз так, гаразд,
Про все я розповім
Директорові фабрики,
Де ви працюєте. Нема вже слів.

Мати

О, ви не знаєте, я йшла,
Од сліз не бачила дороги.
Як соромно і як образливо,
Коли тебе на вулиці обляяли!

Входить Павлик.

О, як тобі не соромно!
Мені через тебе нестерпно
Дивитись людям в очі.

Павло забирає приймач і мовчки виходить. Входить Оксана.

Оксана

Ви знаєте, стояли ми під школою —
Павло і ми всі.
Вона проходила – Чума,
І так мені докинула сердито.

Вчителька

А ти, Оксано, мала б краплю совісті —
І днюєш і ночуєш в нього,
Ні гордості дівочої, ні сорому,
На стежку матері своєї хочеш стати —
Школяркою з байстрам ходити.

Оксана

Я навіть захлинулася од гніву,
А Павлик просто, просто зблід
І каже їй – вогнем пашать слова.

Павлик

А ви – ви не людина.
Ви – задрите нам, нашій молодості,
Нашій любові. Я ненавиджу вас,
Я все сказав. Будь проклята!..

Вчителька

Судитимуть тебе, байстрюк,
Судитимуть! Ще ти мене згадаєш!..

Вчителька гнівно виходить.

Павлик

От і кінець. Оксано, годі хникати.
Сказав усе – полегшало немов.
Та годі тобі...

Оксана

Все через тебе. Навіть маму,
Маму мою не пожаліла. Боже!
Йди геть від мене. Не чіпай мене.

Павлик

Ну що ж! Раз так – тоді цвіти здорова,

Щаслива будь, і до Дніпра прихось
Коли-небудь скупатись – я чекатиму.

Павло виходить.

Мати

О, коли б я знала,
Що в школі його тричі виганяли,
Хіба б його я відпустила!
А зустріч ця з учителькою!
Та що їм до мого синочка!
Дізнавшись про загибель Павлика,
Одна учителька таке сказала:
«На одного дурня в школі
Поменшало...»
Як мені, матері, таке почути!
Таж дайте мені знати, Вчителю,
Де я не мала рації, а де вони,
Бо я ж – проста робітниця на фабриці.
Мо', справді, треба бити дітей,
Щоб нерви були в них міцніші.
Так дядько Сидір мені радив.
Я не могла – рука не підіймалась.
Наймать когось було, чи як?!
І ще мені такого хочеться,
Щоб всі батьки про горе моє знали,
Щоб знали всі – усенькі вчителі,
І щоб ніде такого не бувало,
Щоб учителі дітей дорослих
Не посилали за батьками.
Павло мій на голову був вищий.
Іду за ним у школу —
Він, як батько, а я за ним
Дитятком чимчикую.
Простіть мені, можливо, щось не так,
То ви скажіть... І ще одне скажу:
Як вчителів я поважала, господи,
Як віруюча – Бога.
Щоб я коли та слово проти вчителя!
А зараз бачу – треба було, треба:
Вона ж його таки й затюкала,
Ота Чума, вона ж ні разу
І слова не сказала, щоб по-доброму:
– Давай-но, Павле, сядемо ладком
Та розберемось, то воно і вийде!
Учителька кричала, я – мовчала.
Тепер же я кричу, а він – мовчить.

Мати Павлика стає в Хор. Хор відходить в тінь.

Вчитель

Так от якого я листа одержав.
Це крик душі людської. Лиш глухий
Його не чутиме.
Мовчали вчителі в тій школі,
Пасивним був і комсомол.

Мар'яна

Павла знайшли в Дніпрі на третій день.
Мені і досі моторошно жити —
Я знаю вчительку його... А хвиля
Все б'є у берег, наче дзвін, гримить.

Сидорук

Невигідно мені тепер перечити,
Але я мушу і своє сказати.
Я не за те, щоб дядька Сидора
Його матуся кликала з козою.
Але він вдома, певно, був залізаний,
А в школі шмаганий... словами, безперечно.
Оця невідповідність і причина.
Тут не лише учительки вина,
А й матері...

Мар'яна

Я бачу все ж, що ви не проти
Березової каші, тільки в міру.

І вчитель

Як часто я зриваюсь на брутальність!

II вчитель

А в мене нерви...
Просто неможливо!

III вчитель

А я, бувало, бив дітей не сам,
А натяком... батькам давав у руки
Той ремінець, якого не тримаю.

Вчитель

Хай кожному оця лиха історія
Горить в душі і серце попелить!
Хай сповідь, самосповідь
Душу чистить!

I вчитель

О, як мені бракує такту й витримки!

II вчитель

А вчора я такого натворив,
Про що лиш сам собі...
О моторошність слова!

III вчитель

Тож зарікайся – не лятайся.
Бо не прикрасить правди
І найдошкульніше шмагання словом...

Вчитель

Треба зрозуміти, що дитина
Спочатку лиш не вміє.
Не вміє раз, не вміє два і три.
Невміння потім звичкою стає,
І радості від успіху – немає,
Тоді «не хочу» плентається.
І дев'ять з десяти випадків
Ледар – дитя невміння,
Лиш один випадок з десяти —
Дитя, розбещене од бездіяльності,
Найважливіший стимул навчання —
Почуття власної гідності,
Бажання бути кращим.
Виховання там починається,
Де вчитель ставиться до учня
Як людина до людини...
І дуже завинив тут колектив.
Бо ж кожна людська особистість
Живе, квітує тільки в колективі.
Немає особистості, немає
Геть поза колективом, поза друзями,
Ні творчості нема, ані таланту,
Ані життя, як бачите...

(потім до Вальтера)

А Ви що нам скажете, Вальтер?

Вальтер

(з ніяковістю в голосі)

Ви знаєте...
Мені здається все-таки...

Вчитель

Я прошу вас, колего, і відверто.
Ми всі б'ємось над цим. Нам ваша думка
Цікава вельми.

Вальтер

Ви знаєте... мені, здається, все-таки,
Чогось бракує тут... Ну, як би вам сказати...
Одвіку так було:
Те, що одному здається солов'єм,
Те іншому ввижається совою.
Я не суддя третейський. Та мені
Один випадок пригадався.
У Йені, на заводі цейсівським,
Я бачив якось, як шліфують
Гігантську, велетенську лінзу.
Шліфовщик робить лиш
Чотири-п'ять точних рухів —
Потім відходить, відпочиває!
Виявляється, тепло його тіла
Може викликати перекося лінзи.
Тепло його все зіпсувало б!
Нетерпіння тепла зіпсувало б!
Чи ж не страшна пересада добра?!

Сидорук

А про залізо кажуть —
Куй, доки гаряче.
Так і з характером —
Одному досить крихти,
А іншому кувалди мало!

Вчитель

Ось що скажу вам, Вальтере:
Жодного злочинця на світі
Добром не загодували в дитинстві —
Зло приходило до нього.
Від зла злочин – зла чин.
От Павлик мав удома лиш добро,
А в школі що мав хлопець?

Від того і добро від матері
Ставало теж нестерпним... навіть злом.

Вчитель звертається до всіх. Але його перебиває звук коси за вікном. Вчитель здригається.

Хто це там?

Мар'яна

Та це Горпина.
Мантачить косу.

Вчитель

Скажіть їй... Я вас
Прошу...

Один з учителів виходить. Звук коси уривається.

Ні з чим не порівняти труд учителя.
Радіє ткаля шовку під руками.
Радіє сталевар вогню своєму,
Сівач радіє диво оксамиту
Озимини під небом барвінковим —
Учителю потрібні ж роки й роки,
Щоб цвіт у плід тривожно перецвів.
Нема лихішої роботи, ніж учительська.
Нема виснажливішої роботи,
Де нерви паляться, мов хмиз сухий,
Де серце рветься в клекоті і чаді,
Але нема щасливішої долі,
Коли Людина з рук твоїх, Людино,
Іде у світ – на краплю світ людніє.
Зламати легко, як зламали Павлика.
Великий Фабр, натураліст із перших,
Єдиним у житті своїм пишався —
Не відкриттями славними і дивними,
Не славою всесвітньою і гордою —
Єдиним він пишався, що при дослідах,
Які дали великі відкриття,
Не вбив він жодного жука, ні кузочки,
Ні лапки не ламав, ані крила не скривдив.
О вихователю, будь Фабром для дітей!

Вчитель хапається за серце. До нього кидається Дружина, Мар'яна, Вальтер, вчителі.

Хвилиночку. Я вийду. Зараз, зараз.

Дружина

(до Мар'яни)

Я прошу вас – «швидку» негайно!

Вчитель

Не варто! Мені легше, легше.

Виходить, тримаючись за стіну.

Вчитель у лікарні

Мати з казкою

Мати

Синочку, тобі зараз – десять літ.
Голубчику, в тебе плеврит.
Лікарі сказали: надвір ані-ні!
Берись за книжку, тихо лежи мені!

Вчитель

А хлопці гасають на лижах,
На льоду вже ковзанка готова.

Мати

Ти вилежиш трохи – і гайда.

Вчитель

А може, не вилежу, мамо,
Так груди болять, в голові – безнадія!

Мати

Надійся, синочку, надійся.
Без надій людина – тривожна.

Вчитель

А казочку, матусю, можна?

Мати

А розповім. Без казки не можна.
По сухому безводному степу
Іде подорожній.
Іде мандрівник, а степ безконечний,
А в людини снаги вже нема,
А сонце пече, а спрага випалює губи,
Подорожній ледве проводить
По губах язиком пересохлим,
Пісок на губах, вітер в очах.
Раптом далеко попереду
Темна пляма забовваніла.
Стрепенувсь мандрівник —
А може, це ліс, а там джерело?
Ні, це марево манить.

Вчитель

Мамо, а що таке марево?

Мати

Омана така, привижається...
Іде подорожній, ледь шкарбає,
Аж раптом Орел з'явився на небі,
Шугає широкими, позирає зіркими.
Бачить баклагу з водою в мандрівника,
Метляється на плечах у Людини.
Чутливий Орел, чує він: булькає
В баклазі вода.
— Людино, чому не тамуєш ти спраги? —
Орел аж дивується звисока,
— Ти ж падаєш від втоми, диваче? —
Відповідає Людина Орлові:
— Орле, справді, я ледве вже нипаю,
Останні вже сили кладу на дорогу.
Та коли ж доторкнусь до баклаги,
То вип'ю всю воду до краплі —
Не лишиться й краплі надії.
Орле, справді, я ледве вже йду,
Немає снаги в мене, Орле,
Мною рухає тільки надія.
Випив би воду – не лишив би надії...
Ось тобі, сину, казочка,
А мені бубликів в'язочка... Спи!

Вчитель

Мамо, а надія – вона така сильна?

Мати

Найсильніша з усього, мій сину, надія!..
Надійся, що перележиш
І помандруєш до школи... Тож спи!

Вчитель

Мамо, мені вже за п'ятдесят,
У мене вже діти, в дітей моїх – діти,

Не знаю, чи виживу, – в школі у мене
Ти всюди дихаєш. Все з матері:
Світ починається з матері:
Все банальне, усе найпростіше —
Мабуть, найдошкульніше в досвіді.
Скажи мені правду, матусю.
Казку мені повідай – я написав
Більше тисячі казок, та казка твоя
Світиться сонечком, мої ж лише – місячні,
Розкажи мені казку про старість, матусю!..

Мати

Я розповім тобі казку... на старість.
Летів ворон з теплих сторон.
Пташат своїх ніс під крилами.
І запитав ворон одне пташа:
– А чи будеш ти батька носити,
Коли батько постаріє?
– Буду, таточку, буду! – збрехало пташа.
Кинув ворон його об камінь.
Запитав ворон друге пташа:
– А чи будеш так батька носити,
Коли батько постаріє?
– Буду, таточку, буду! – збрехало пташа.
Кинув ворон і друге пташа об камінь.
Запитав ворон третє пташа:
– А чи будеш так батька носити,
Коли батько постаріє?
– Буду носити, батьку, буду,
Та тільки... своїх дітей! —
І поніс ворон третє пташа в гніздо,
Правду почувши від нього...
Не мати, не батько – вінець, а дитина.

Вчитель

Спасибі, мамо, за казку...

Мати

Дитиною будеш для мене навіки!

Дружина з хлібом

Дружина вносить хліб на рушнику і магнітофон в палату. Вчитель поволі встає, обличчя його розквітає усмішкою, але слабкість пересилує його – він знову лягає.

Дружина

Лежи. Це четвертий клас,
Мар'янин. Не тільки, бач, відсвяткували,
Але й для тебе випекли —
Посвята ось яка на короваї,
Як на весілля вистарались!

Вчитель

А то що в тебе, в вузлику?

Дружина

А це, бач, кожна із дівчаток
Тобі хотіла щось своє спекти,
Із хліба свого власного.
Яке ж бо вдатне пшеничне тісто!
Дивися: жайворонок, ластівка, шпачок,
Снігур, сорока, соловейко.
До тебе в вирій прилетіли
Дитячі душі, тож видужуй швидше!

Вчитель

Та видужаю. Чую вже: ось-ось
Зведусь на ноги. Просто ж божевілля!
І треба так на вересень злягти.

Дружина розставляє на підвіконні нехитре дитяче птаство.

Дай мені хліба понюхати!
Я пам'ятаю, коли хліб пекли,
Коли я біг ще хлопчиком до школи,

Я чув завжди по запаху із комина,
Який у хаті хліб печеться:
Пшеничний, житній чи ячмінь із житом.
Не знаю кращого на світі запаху.
Цей запах мертвого зведе на ноги.

Дружина тримає хліб і одвертає голову, сльози душать її, але вона стримується.

Дружина

Усе твоє тобі і принесли.

Вчитель

Чого ж воно – моє?

Дружина

Тому, що ти у школу нам приніс
І перший хліб, і першу казку.

Вчитель

Воно лежало просто на дорозі.
Нагнись і підійми —
І я нагнувся. Не я нагнувся б,
Хтось би інший зробив це.
Згадай-но Рильського Максима:
«Не кидайсь хлібом, він святий!»
Вчитель вмикає магнітофон.

Дружина

Це – Ніна Віща. Голосок який!

Магнітофон

В тиші ночі на полі
Не раз ми чули дивну мелодію —
Щойно ж скошили пшеницю!
Що це за дивні звуки?
Може, це невидимка-сопілка?
Може, пташка нічна невідома?
Ні, це добра фантастична істота —
Маленький хлопчик з вінком
Із колосся пшеничного.
Він на сопілочці все виграє
Дітям на радість, журі – на досаду.
А зветься він – Сонцеколос.
Сонцеколос – дитя Сонця палкого
І родючої Землі-матері.
Там, де шумить пшениця,
Там зводиться Сонцеколос.
Збирають врожай – він в соломі
Ховається, ледь кучері видно.
Пісня радісна і смутна в нього.
Пора іти в Землю, до матері,
Знову чекати в землі до весни,
Коли батько Сонце руку подасть —
І знову він вискочить, і заспіває,
І пшениця зазеленіє од співу,
І чим краще він гратиме,
Тим врожай буде золотіший...

Дружина

А цей впізнаєш голосок?

Вчитель

Та це ж Юрко Сьохін. Чи вгадав?

Дружина

Він.

Магнітофон

«Як іволга пролетіла крізь райдугу».
Іволга була колись-то
Сіренькою собі пташкою,
А тепер яке в неї гарне
Пір'я різнобарвне —
Жовте і синє, зелене й оранжеве.
Де ж вона всього надбала,
Пташка сіренька? А ось як було.
Одного похмурого дня
Почула сіра пташка іволга,
Як грім гримить десь за лісами.
Бачить сіра пташка іволга,
Як чорна хмара суне-суниться.
Злякалась сіра пташка іволга,
Сховалася поміж гілок,
Чекає – не дочекається,
Поки дощ відшумить.
Раптом бачить сіра пташка іволга,
Як від хмари до річки напнулась
Дивна різнокольорова смуга —
Райдуга-дуга, веселочка.
Дивиться – не надивується
Сіра пташка іволга на райдугу,
Їй захотілось до смерті
Бути такою ж прекрасною.
Стрепенулась сіра пташка іволга,
Сірі крильця розправила,
Прямо в райдугу полетіла.
Як серце маленьке тривожно б'ється
У маленької сірої пташки!
Бажання стати красивою
Сильніше від страху.
Крізь райдугу іволга пролетіла —
Стала дивно красивою.
З тих пір, коли глянеш на іволгу,
Згадаєш райдугу – золоту дугу!

Вчитель вимикає магнітофон, потім говорить:

Вчитель

Був і я маленькою сірою пташкою,
Аж поки дітей не пізнав, як райдугу,

Коли є щось в мені і доброго – все від дітей!
Від найяскравішої райдуги людства.
Ти знаєш, скоро буде тридцять п'ять літ,
Як я вчителюю... Поранення,
Осколки біля серця;
Всі суперечки, всі бої мої —
Яка нікчемна і мала біда моя
Поряд з великим щастям – бути з дітьми!

Мар'яна і Вальтер з любов'ю

Вчитель

Ну що, знайшли, за чим приїхали?

Вальтер

Знайшов щось більше.
Шукав я правду – істину знайшов.

Вчитель

(жартівливо)

Ця істина – красива, наче казка.
Вона – з Кімнати Казки.
І на щоках у істини – дві ямочки,

Мар'яна знічується. Вальтер теж.

Вальтер

Я не жартую, Вчителю.
Перебування тут, у Павлицанах,
Мене переконало ось у чому.
Даруйте, мені все-таки здавалось,
Що вашій всеохоплюючій системі
Бракує трохи... твердості.

Вчитель

Хотіли симбіозу ви?

Вальтер

Тепер я просто переконаний,
Що жорсткість неможливо вводити
В стосунки вчителя й дітей.

Вчитель

Так, саме так. Я радий,
Що ви самі прийшли до цього висновку
З допомогою Януша Корчака і... Мар'яни.

Вальтер

З вашою допомогою, Вчителю.

Вчитель

*Жорсткість – це страшна бацила!
У неї величезні інерційні сили.
Вона саморозкручується – немає впину.
І жорсткість в масці вимогливості
Розмножується мірадами.
І найпростіша логіка завершується:
Жорсткість жорстокістю стає...*

Вчитель дивиться, як заплітаються водне пальці Мар'яни і Вальтера. Він намагається стріпнути видіння, що все настирливіше заповнює його, але годі. Перед Вчителем не Вальтер і Мар'яна, а Віра Сулима і гестапівець Функе. Віра – з мотузком на шиї, гестапівець в кашкеті з орлом.

Що за прокляття! Ти чого прийшов,
Ти знов прийшов до мене, кате мій.
Ти кажеш – вбив мене осколками своїми,

Ти кажеш – вже не виживу, проклятий.
Я, Функе, я забрав у тебе сина,
Ніколи він уже твоїм не буде,
Дорога йому інша – не твоя.

Мар'яна і Вальтер розплітають руки.

Мар'яна

Він марить.
Поцілуй мене, Вальтере! Тут, при ньому.

Вальтер цілує Мар'яну.

Тепер пішли. Хай заспокоїться.

Виходять. Входять Дружина і лікар. Вчитель марить.

Вчитель

Мене ти переслідуєш повсюди,
Гер Функе, ти розставив щупальці на мене
То там то тут. Але щоб зашморгом
Обняти Віру, потім цілуватись.
І де я? Хто я? І чому я тут?
Я прошу тебе, Віро, ні, не треба...

Лікар

Він справді марить. Віро! Віро!

Дружина

Це марення занадто дійсне, лікарю.
Ви розумієте – розкрию таємницю
Вам, другу нашому. Ви Віру Сулиму
Знали? Чули?

Лікар

Не знав, а чув. Це дружина його перша?

Дружина

Він любив її колись. Її повісили
Недолюдки ці в час війни. І от
Коли прийшла Мар'яна в школу,
А вона, кажуть, схожа на ту Віру,
Я запримітила своїм жіночим оком,
Що він...

Лікар

Що – закохався?

Дружина

Ні, не те. Складніше. Він ставиться до неї,
Як до доньки. Ніжно. Щиро. Славно,
Їй – двадцять. П'ятдесят йому. Ви що?
Але коли з'являвся хто із хлопців,
Крутився коло неї, бо ж красуня,
Йому стає відразу якимось зле,
Підвищується дратівливість зразу.

Лікар

Та це ж звичайна арифметика...

Дружина

Ні, ні! Мені ж бо краще знати.
Вірнішого знайти на світі важче,
Він ставиться до неї як до *пам'яті*,
І хоче пам'ять коло себе мати.
Чи так сказала а чи ні – не знаю.
Та надто він весь зболений, попечений.
Заснув, здається. Вийдемо.

Виходять.

Горпина з косою

Вчитель

(*марить*)

О лицар аспірину! Ти вже тут...
О лицар седуксену! Ти вже встав!..
Він встав ще позавчора.
Досі «вчора» триває в нього.
Завтра буде аж післязавтра.
А сьогодні, учора й завтра —
Для мене лиш сьогодні.
І так – десятки літ!
Я – син його. Так, так!
У цих краях він був – Функе.
Ось я на фото, бачите?
Оце сестра. Це мама. А це він.
Він зараз там. На Заході.
Живий. Мене він кличе,
Манить раз у раз.
Це вам здається? Надто неймовірно.
Це в вас провина – батькова, жива,
Така пекуча і така пімстлива...
Я вчу дітей любові
І ненависті – теж... теж учу.

Велосипед підкочує до вікна палати. На багажнику – пучок скошеної трави. Підходить до розчиненого вікна жінка з косою, вона нахилиється над Вчителем, грюкає косою об одвірок, той підводиться, говорить оторопіло до Горпини, шкільної прибиральниці:

Ти – Смерть. Ти вже прийшла.
І справді ти з косою, як в казках.
А я гадав, як всі гадають люди,
Що ти така лише в казках дитячих.
А я ж не встиг, нічого ще не встиг!

Горпина

Що – я така страшна уже, як Смерть?
Та я не Смерть, я просто собі баба.

Хіба мене ви не впізнали, Вчителю?
Та я ж уборщиця із школи вашої —
Я Родіона Жлуктяка Горпина.
У мого батька
Було чотирнадцятеро дітей,
Всі – вчителі, і я була учителькою.
Мого батька спалили у хаті.
– Виходь, йому казали, – виходь!
– Згорю у хаті, не піду
Під ваші смердючі кулі! —
Кричав, коли горів:
– Кари катам! Кари! —
Мене ж стерилізували у концтаборі.
Я вся, як бачите, тремчу, я хвора.
Я не могла вже в школі працювати
Учителькою, і я впросилася
До вас у школу, щоб і ви не знали, —
Бути прибиральницею. Жити не могла
Без школи, без дітей, без цього крику,
Який для мене в світі найболючіший
І найсолодший. Було дитя у мене!
Ховалась я три дні у плавнях,
І молока у мене не було
У грудях – я ревно плакала,
Сльози падали на груди,
Дитя ковтало солоні сльози, засинало.
Дитя убили. І мене убили.
Тож перед вами – лиш тінь моя!
І тінь моя не дасть йому Мар'яни.
Оцьому німчикові, цій породі клятій,
Її забрала я з притулку, виховала,
Їй матір'ю я стала, хоч я й тінь,
І тінь моя не дасть йому Мар'яни.
Я прошу, заступіться!

Вчитель

Смерте, я ж не воїн у чистому полі,
Я був воїном у сорок другому,
Я поранений був під Ржевом —
Чому ж ти тоді не прийшла з косою?
Смерте, я не воїн у чистому полі,
Могла ти прийти в сорок восьмому,
Коли конав я од хвороб і немочі
І все тебе вичікував навшпиньках,
Неначе рідну матір, душу рідну.
Чому ж тоді ти не прийшла з косою?

Смерте, чому, коли мені розвиднилось,
Коли став дещо знати, дещо тямити
І знаю ключик од душі дитячої,
Чому мені косою брязкотиш?!

Горпина

А може б, я була
Учителькою кращою, як ти,
І все знайшла б, що не знайшов ти —
Дітей вмивала б краще, —
А мушу прибиральницею гнутись.
А ти мене, учительку колишню.
Ще й, прости боже, Смертею зовеш?!

Вчитель

Учителько, кажи мені, скажи,
Чого ти мені смертею приходиш?

Горпина

Та я прийшла до тебе, бо несила
Мені дивитися на їхнє парування,
На їх обійми в хаті й поза хатою,
Їй-богу, на дурман мене наверне —
І согрішу, або нехай їде геть
І пальчиком Мар'яни не торкає...

Вчитель

(весь в собі, резюмуючи)

...А в ту пору вчився Волхв
Та всім премудростям:
А що першій мудрості вчився —
Обертався Ясним Соколом;
А що другій мудрості вчився він, Волхв,
Обертався Сірим Вовком;

А що третій мудрості вчився він, Волхв, —
Обертався Гнідим Туром – Золоті Роги...
Я ледь приходжу
Тільки що до третьої із мудростей,
Чому ж мені ти ставиш косу в голови?!

Горпина

Та я не Смерть Вам – я Горпина, баба,
Ну й наповратився, хай буде так, як легше...

Вчитель завмирає і останнім мимовільним порухом натискує на клавіш магнітофона, звідки просто-таки вдаряє дитяча пісенька.

Магнітофон

Був собі зайчик,
В носі колупайчик,
В вусі колупайчик,
Хвостиком махайчик,
Ніжками стрибайчик,
Очками моргайчик...

Вчитель завмер. Горпина злякано сахнулась, косу вбік відставила, тяжко перехрестилась великим селянським хрестом. Пішла з велосипедом в незручній тиші, яку ще проколював дитячий голосок...

Марення Вчителя

А Вчитель вже далеко-далеко. Десь він там, в окупованій Варшаві, де в маленькій кімнаті сидить за столом Януш Корчак. Польський педагог не дивується, коли поруч себе бачить Вчителя у формі радянського офіцера. Постріли і вибухи – притулок Корчака ось-ось мають відправити в Треблінку. Януш Корчак поспішає закінчити свої записи. В кімнаті стоїть зелений прапор, прапор дитинства, прапор Корчака.

Корчак

Сину мій, невже я можу
Все це отак залишити?

Вчитель

Ви не можете бути убитим.
Ось документи.
Ось перепустка на двох осіб —
На техніка і слюсаря водопроводу.
Треба вийти із гетто вам, саме вам —
Ви не можете бути убитим.
Чого ви на мене так дивитесь,
Наче я пропоную вам?..

Корчак

Я не можу прийняти цю пропозицію.
Хто полишить свою дитину
В нещасті, у горі, у небезпеці?
А тут двісті дітей.
Як залишити їх самих
В запломбованому вагоні
Чи в газовій камері?
Чи можна це все пережити?

Вчитель

Але ж усе буде знищено!
Всі будуть знищені – як же не використати
Можливості вас врятувати?!
Хто ж буде нести
Зелений прапор дитинства?

Корчак

Зелений прапор поблідне,
Коли я зважусь на цей крок.
Ви знаєте, у мене є надія
У безнадії, хоч вона й остання.
От вчора. Поливаю квіти.
Моя лисина у вікні —
Така прекрасна ціль.
У вартового гвинтівка,
Чому він стоїть і дивиться?
Нема наказу?
А може, знаєте, що —
Може, ще вчора

Він був сільським учителем?..

Вчитель

Вчитель прусської школи?
Та він ще вчора
Вибивав із майбутніх есесівців,
Табірних вартових і катів,
Усе людське,
Тікайте, учителю...

Корчак

Не можу дітей залишити
Наодинці з вогнем.
Тільки разом!
Сенс є в тому, що ви прийшли.
Ви заберете усі мої записи
І зелений мій прапор,
Щоб він не згорів.
Все на світі – з дитини.
І в дитині – кінець.
Одного разу я довго сидів у полі,
Слухав, як жайворонки співають.
Серце жайворонка, як серце дитини, —
Доводить себе до виснаження
І відразу ж відходить.
Скільки із того, що може дитина,
Ми, дорослі, навіки втрачаємо:
Силу і цільність чуттів,
Особливе сприйняття природи й краси.
Кожна дитина впerezана райдугою,
В дорослого райдуга – сіра.
Яке щастя для людства,
Що ми, дорослі, не маємо сили
Скорити дітей нашому впливові,
Дидактичним замахам нашим.
Діти думають серцем – не розумом.
Тому так важко знаходити
Нам спільну мову із ними —
Ми ж об'їлися з вами розумом,
Тому немає мистецтва складнішого,
Як вміти з ними говорити.
Дорослі, занурені в свою суєту,
Дорослі, занурені в кішлю своїх турбот,

Ми не помічаємо дітей,
Як не помічали раніше жінку,
Як не помічали раніш кріпака,
Як не помічали народів пригноблених.
Бути добрим, не добреньким,
Бути в мудрості добрим —
Це найважче на світі покликання.
Особливий талант – дитині.
Нескінченне терпіння – дитині.
Пожертвувати життя – для дитини.
Дорослі, знайте: сонце – з душ дитячих,
Які в Освенцімі, в Треблінці, і в Хатині,
У Кортелісах, в Орадурі, в Лідіце
Пішли на дим, а сонцем стали, сонцем...
Ми спалені в печах фашистських,
Щоб бути безсмертними.
Смертному можна ламати
Душу і кості, а спаленому
Дим не можна переламати.
І не можна перетроцити
Непримиренності на примирення,
Чистоту у спаленого
Важко облити лестощами,
Прозорість душі неможливо
Затьмарити димом у спаленого,
Вірність дитинству у спаленого
Не можна зламати у зраду.
Щаслива людина! Кожну
Можна спалити лиш раз.
Спробуй вдруге спалити мене, кате.
Віртуозність твоя нікчемна.
Я волаю – дишуть вуста вогнем:
Добра в тисячу раз більше, ніж зла.
Добро сильне, добро безсмертне.
Я прошу вас – візьміть мій прапор.

Вчитель бере зелений прапор Януша Корчака. Януш Корчак виходить.

Вчитель

Спершу вели школу медсестер,
Потім аптеки, а потім
Дитячий притулок Корчака.
Стояла жахлива спекота.
Дітей з інтернатів посадовили
На самім кінці майдану, біля стіни.
Всі надіялись в безнадії —
Сьогодні їх ще вдасться врятувати,

Приберегти від смерті до наступного дня.
Смерте, не будь ненажерою!
Соломинка для потопальника.
На соломинці – зелений прапор.
Вантажили без перерви,
А місця лишалося й лишалося,
Наче бездонні були ці вагони.
Шугали нагайки над натовпами.
Бийте, бийте, довше бийте дорослих,
Поволі, жінко, поволі, мужчино,
Поволі, старий дідугане, поволі,
Кожен дорослий – задуши по секунді,
Затримай дітям ще день.
І раптом наказ – вивести інтернат.
Ні, цього видовища я не забуду!
Це не був звичайний марш до вагонів —
Це був організований німий протест
Супроти оргій бандитизму.
Це був похід, якого не було
За всі віки, за всі тисячоліття!
О, як у Корчака світилося чоло!
І як в дітей світилося лахміття!
Всі діти йшли четвірками. Вони
Були добром у цьому злі розпуки.
Йшов з ними вчитель з поглядом ясным,
Йшов Корчак, взявши двох дітей за руки!
А поліцаї стали струнко й честь
Віддали – навіщо честь безчесним!
Пилюка люта біла з перехресть,
Був цей похід безсмертним і воскресним.
Гестапівці спитали: «Хто він? хто?» —
«Людина», – кинув Корчак охоронцю.
Як сонце не спинилось в подих той!
Як треба було зупинитись сонцю!
На другий день в Треблінці вони всі
Пішли у сонце з Корчаком за руки.
Ми пізнаєм їх в зірці, і в росі,
І в дереві – як в прапорі розлуки.
В історії людини не було б
Нічого людського без цих людей високих.
Хай нам ясніє його дивний лоб!
Я крок його в дитячих чую кроках.
Знамено зеленаве б'є в траві,
Вихоплюється клекотом над нами.
Дитинство – це найкращий в світі світ,
Тож не прощайтесь з його снами.

Вчитель бачить, як Хор чорних мариц з білими свастиками наступає на нього, намагаючись забрати зелений прапор дитинства. Вчитель зриває прапор з древка і ховає його на грудях.

Кулеметна черга – Вчитель падає. Чорні марища кидаються до нього, та коли вони виривають прапор, це вже інший прапор, наскрізь просякнутий кров'ю – червоний прапор Вчителя. Знамено вогненным птахом виривається з рук чорних марищ – вони щезають. Вчитель помирає...

II ведучий

Що за зелений прапор? І навіщо?
Та й Вчитель наш не був тоді в Варшаві,
Все вигадки.

I ведучий

Не так. Не все, що відбулось,
Те дійсне. І не все,
Чого і не привиділось нікому,
Недійсне. А зелений прапор —
Дитинства символ, юності, надії.
Всі діти світу відають про це
З «Короля Матіуша Першого».
А наш радянський Вчитель
Узяв той прапор – він зробивсь червоним
В огні всіх битов людства за дитину.

Вересневий птах

Діють: Лікар, Дружина, Син Бляхи-Мухи з матір'ю.

Лікар

От операції кінець. За чверть години
Все стало ясно – що я вам казав!
Жахнутись тільки можна – та й по всьому!
Покійник, правда, жахів не любив.
Та вистачило б тут на п'ять смертей.
На п'ять мужчин дістало б здоровенних.
А він в собі носив цих п'ять смертей.
І жив за десятьох, жив десятьма життями.

Дружина

Одним життям він жив.

Лікар

Осколок біля серця – це одне. Та не один
Там був отой розпроклятий осколок,
Їх три було!
І кожного задосить Піддубного звалити.
А він же був як пух, ходив навшпиньках.
Кишечника гангрена – теж вам смерть.
І ще одна – це рак печінки...

Дружина

Одмучився. Все разом на одного —
Всі смерті разом на одне життя.
Тут тіні було б досить. Але спробуй,
Було, скажи йому, що хворий він,
Як буде цілий день дивитись хмарно
І погляду постійно уникати.
Хвороба – це найбільша із образ,
Яку йому завдати було можна.
Для себе він здоровий був – і все.
Таким хотів і людям видаватись.

Лікар

Він мене цим і затуманював.
Дивнющий чоловік! Яка ж бо сила духу!
Та, що казати, медицина
Тут запізнилась років десь на десять,
А то й на двадцять...

Дружина

Він був фактично вбитий на війні.
Та тридцять літ ще від життя узяв
Лиш велетенською напруженістю духу.
Такий живий він був у ці роки,
Яким ніхто уже не зможе бути.

Дружина плаче.

Лікар

О сльози, сльози – чи ви легші слів?
Я моторошність чую – в чім я винен,
А винен страшно. Як же можна
Одну людину із п'ятьма смертями
Лишати наодинці...

Заходить жінка з хлопчиком літ десяти.

Лікар

Пробачте, ви до кого?

Жінка

Та я до Вчителя. Мені сказали —
Він тут лежить. Хоч це й незручно!
Та їхала я звіддаля із Петриком.
Петрусю, поздоровкайся!

Петрик

(басом)

Ну, здрастуйте, чого там...

Жінка

Я – Бляшкевич Шура Минівна.
Це мій синок – Петрусь Бляшкевич.
Нам обіцяв Учитель
Прийняти його в школу. Ми з Полісся.
Так нам велів наш батько – його татко.
Тож ми до Вчителя.

Дружина

Я пам'ятаю
Розмову цю про Петрика, й листи
Від батька пам'ятаю. Все гаразд!
Тож їдьте у Павлищани, щось підшукаємо
Для вас, здається, Шуру Минівно...

Жінка

Я кухаркою можу, санітаркою.
Що скажете, що скаже Вчитель,
Його ж мій Савка поважає так,
До смерті прямо. Каже, прямо спродайсь
І на Павлищани.
Ми спродалися з Петриком – і гайда.
Тут дочекаємось і Савки, батька нашого.
Спасибі вам, спасибі, ми пішли.
То завтра можна в школу Петрику?

Дружина

Приходьте завтра. Можна... Можна...

(Не витримує, захлинається в риданні.)

Жінка

(похоплюється)

Ой, вибачте! Чи щось не так сказала?

Лікар

Я прошу вас – ідіть. Сідайте на автобус.

Он там зупинка, за універмагом.

Жінка

Даруйте, люди добрі! Петрику, скажи...

Петрик

(басом)

Ну, до побачення, чого там...

Виходять.

Лікар

Що ж, друже мій, ідіть.
Вас Петрики чекають.
Чого б то їх з Полісся принесло,
Чого – відомо, але саме зараз...

Дружина

А нині, лікарю, друге вересня.
А вересень без нього вже пішов,
І скільки буде вереснів без нього.
Хоч будуть всі наповнені лиш ним,
Цим вересневим птахом. Він же в вересні
І народився, і пішов у вирій...

Прощання

Знову – Учена Установа. Та ж декорація. На стінах портрети Крупської, Макаренка, і...
Вчителя. Спочатку: Вальтер, Мар'яна, потім – Відвідувач з Хору, потім – Суханов.

Вальтер

Дуже рідкісні люди

Мешкають відразу на двох планетах:
На планеті дітей
І планеті дорослих.
Звичайно, той,
Хто надто захоплений
Планетою юних істот,
Здається інопланетянином,
Диваком здитинілим.
Тому ж бо Мешерського
Не атакуй занадто!

Мар'яна

Ні, мушу сказати йому:
Ви, Мешерський, прискорили смерть!

Вальтер

Багато честі для нього
Присутнім бути при житті його і смерті.

Мар'яна

Думане мовленим мусить бути!

Вальтер

Так з Песталоцці було, пам'ятаєш?
Замучив своїх помічників.
Учителі ховались від нього.
Будували собі курені в лісі,
Аби усамітнитись.
А от ми з тобою у курені...
Вченому... а він сюди проник
Портретом...

Заходить Відвідувач з Хору.

Відвідувач

Ви не знаєте, де Суханов?

Мар'яна

А ми до нього... і до Мещерського.

Відвідувач

Мещерський? А хто це такий?
Ага, пригадую, це той,
Що критикував колись був
Директора із Павлицян. Тільки і слави!..
Де ж це Суханов?

Відвідувач виходить.

Вальтер

От тобі і маєш!

Заходить Суханов.

Суханов

Так от, Вальтере,
Завтра від'їзд ваш. Дуже прикро.
Що все так збіглося – скрутилось.

Суханов дивиться на Мар'яну. Не без жарту.

Не маю сумніву, що все ж
Приїхали ви недаремно.

Мар'яна

А де колега ваш – Мещерський?
Йому я маю два-три слова
Сказати – дуже вже горять
В мені оті слова!

Суханов

Я знаю їх, оті слова!
Я їх сказав йому за вас.
Коли дізнався я про смерть,
Я переконаний був і сказав
Йому, що він – убивця.
Тепер жалкую...

Мар'яна

Жалкуєте? За чим?

Суханов

Оцей горе-вчений, заздрістю битий,
Цей мікро-Сальєрі, гадаєте ви,
З забаганками вбити Моцарта?...
Та в Мещерського мозкові звивини
Всі – під лінійку прямлені,
Він просто чесно критикував,
В чеснотах своїх недолугий...
А ви для цього лиш приїхали,
Аби з Мещерським поквитатись?!
Не вартий він такої честі...

Мар'яна

У вас все розмежовано комп'ютером,
А у мені горить ще крихта серця...

Суханов

Тож серце... Вальтеру лишіть!
Даруйте. Я пішов.
Бо ж непереливки
Мені будуть. Салют! Я не прощаюсь!

Суханов виходить.

Вальтер

Мар'яно, рідна, а він має рацію,
Лиши мені, тільки не крихту – серце!
То як же буде в нас? Я їду!
Може, й ти наважишся?
Не зустрічав... ріднішої на світі!

Мар'яна

(не без сарказму)

Аби до істини прийти такої,
Багато... рідних треба було мати.
Я, Вальтере, люблю тебе, напевно.
Щось моторошне є у цій любові.
Коли згадаю тільки, як він марив,
Як Вірою була я Сулимою,
А ти для нього... батьком був твоїм.
Ти лиховісності не чуєш в цьому?!
Я з переляку навіть і сказала
Тоді тобі: ти поцілуй мене!

Вальтер цілує Мар'яну.

Не варто, Вальтере! Чи ж по смерті
Свого Учителя... чи ж я маю право
Лишити все і їхати світ за очі?!
Скажи мені, чи ти б поїхав?
Адже у мене тут стільки душі!
Ось перед ним стою – мене він народив.
Його я щепя. І його – нема!

Вальтер

Чи ж я тобі планету іншу
Ось зараз пропоную! Будьмо вдвох —
На світі зараз тісно. Це ж як вдома!

Мар'яна

(дивиться на портрет Вчителя)

Ось глянь, як він на мене дивиться.

Вальтер

Тебе любив він – ти його кохала?

Мар'яна

Мені ніколи словом не обмовився.

Вальтер

Словами – ні, та що слова!..

Мар'яна

Не в тому суть, мій любий, ні, не в тому!
Згадай лише – четвертий клас веду.
Я мушу довести їх до десятого.
Це ж отой клас, який перед Мещерським
Він виставив як клас без покарань.
Він запросив його тоді на випуск,
Він переконував, що лише практика
Доцільність його слова увінчає...
Потрібні роки й роки, щоб довести,
Як істина утілюється в практиці, —
Це ж істина – з його душі і муки,
А я ж бо учениця, чи не так?!

Невже мені лишити все і їхати?
Коли любитимеш, знайдеш мене і тут!..

Епілог, або Верховний Педагогічний Суд

Зелене поле без кінця-краю. Десь вдалині пасуться коні. Ластівки миготять тут і там. На полі заленому – круглий стіл. За столом сидять Песталоцці, Сковорода, Корчак, Макаренко. Встає Макаренко.

Макаренко

Сьогодні по порядку чергування століть
Я – головуючий і доповідач.
Верховний Педагогічний Суд
Сьогодні розглядає таке питання:
Справа директора Павлищанської школи.
Але стривайте!
Там все мене стосується. От штука!
Отож мені і справді неетично
Вести засідання. Колега Корчак!
Я прошу вас – візьміть на себе
Цю місію...

Корчак забирає папку зі справою до себе.

Корчак

Отож, шановне товариство,
Тут звинувачують колегу нашого:
Вчення Макаренка про колектив
Він підривав і підриває
Словами й дією – словоприкладством,
Він не вчитель – проповідник-пастор.
Він зводить педагогіку до проповіді,
Носій моралі християнської, не менше.
Він вводить в педагогіку поняття темне,
Що зветься людяністю...

Сковорода

Як, як? Що, людяність —
Це вже поняття темне?
Я бачу брудні пальці на папері,

Брудна душа, мабуть, у пашквілянта.

Корчак

Колего, прошу не перебивати.
Нам важко розібратися відразу.
Покличем зараз ми його.
Колего Макаренко, все ж вам
Найближчі ці питання, отож прошу
Уважно вислухати. Що ж до мене,
То знаю я колегу, серцем знаю,
Він посилавсь на мене часто —
І стежив я за ним з симпатією.
Скажу одне: учитель передовсім
Повинен бути добрим, а без цього
Ні к бісу не годяться всі теорії.
Багато з нас – було, і є, чи ж буде! —
Своє невміння спілкуватись з дітьми
Нахабно хочуть замінити наказами.
А наш колега, той же прагне серцем
Прийти до серця – вірити дитині.
З повагою, так, з повагою до дитини.
Виходить, що без цього ні до чого
Всі набундючені слова.
Тож прошу, Вчителю.

Входить Вчитель. Входить Хор, він розділений на двоє – одна частина в чорному з різками, друга в білому з павиним пір'ям: Чорний хор і Білий хор.

Білий хор

(помахує павиним пір'ям)

Найясніша в нас мета:
М'якість, ніжність, чистота.

Чорний хор

(помахує різками)

Принесуть найбільшу користь

Строгість, жорсткість і суворість.
Потім Білий і Чорний хори об'єднуються спільно:
– Пеленати в пелюшки?
– Ставити навколішки?
– А шмагать чи потурати,
Як не можна дати ради?!
– Чи карати, чи без кари?
– Та карають лиш нездари,
А всі здібні вчителі
Не виховують на злі,
Бо не виростить покара
Буйнокрилого Ікара!
– Заохочення – мій стимул!
– Як захочу, то ростиму,
Не захочу, хоч ви трісніть,
Словеса всі ваші – прісні!..

Білий хор

(помахує павиним пір'ям)

Найясніша в нас мета:
М'якість, ніжність, чистота.

Чорний хор

(помахує різками)

Принесуть найбільшу користь
Строгість, жорсткість і суворість.

Корчак

Слово Вчителю.

Вчитель

Одні – за м'якість, інші – за суворість,
Я – за вимогливість при ніжності душі.
Мене колега тяжко звинуватив.
Вважає він, що я відходжу
Од вірного тлумачення питань
І класовості, і гуманності.
Мене колега тяжко звинуватив.
Мені колега дорікає в тому,
Що я навдивовижку однобічний:
Геть відмітаю начебто вимогливість
І наголошую я тільки на повазі —
У цьому сенс і мудрість дорікання?!
Та досі я не можу зрозуміти,
Чому це доброта і ласка до дітей
Учено оголошується так:
Абстрактний гуманізм – і не інакше,
Ось цього я не можу зрозуміти.
І вразив мене дивовижний дух
Якоїсь підозрливості лютої
До кожної дитини, так, до кожної,
Дух недовір'я до людини вразив —
Мене завжди недовірки вражають.
І здивував ще погляд опонента,
Що лиш покаранням живі ми й будем жити,
Покарання – це доконечна штука,
Покарання – це люта необхідність,
Покаранню – осанна і осанна!
Я – не картяр. Та й істина – не карта,
Їх не знайдеш в колоді раз у раз.
Та й козир теж – це не щаслива вдача,
А це врожай кривавого труда,
Безкрайї піт і крихточка натхнення.
Теорія без практики безсила.
Теорія могутня тільки в практиці.
Та й практика без бази наукової
Стає лише незграбним ремісництвом.
Ці два крила – безсилі поодиноці.
Я висав оцю істину не з пальця:
Дітей радянських, наше майбуття
Виховувати можна лиш добром,
Лиш ласкою і зовсім без покарань.
Я істину цю виплекав у муках.
Ось клас веду, наприклад, десять літ, —
І абсолютно жодного покарання.
І стали вони справжніми людьми.
Вже стали. Стануть. В цьому певен.
Некарані – тому й не будуть карні!
Цього досягнуто, як кажуть у народі,
Горбом – трудами, роздумами,

Не тільки з книгами в руках, не тільки!
Але й дитячими гарячими руками
В моїх обох, в моїх обох руках...

Схоплюється Песталоцці.

Песталоцці

Я з ранку до вечора був серед них.
Все прекрасне для тіла їхнього
І для їхнього духу
Йшло до них з моїх рук...
Моя рука лежала в їх руці,
Мої очі дивились в їхні очі,
Мої сльози текли разом з їх сльозами,
Моя посмішка сонцем сходила
За їх ранковою посмішкою.
Вони були поза світом, поза Станцюю,
Вони були зі мною – я був з ними.
Нічого в мене не було —
Ні хати, ні друзів, ні прислуги,
Лише вони були...
Колего, я за вас таки, за вас!

Сковорода

Я чув, як кепкував з вас пашквілянт:
Тримаючи в руках скрипку,
Людина не здатна сподіяти лихе, —
Так каже старовинна мудрість наша,
Сковорода так говорить.
Справжня краса і зло – несумісні.
Я тридцять літ блукав
Майданами і торжищами світу,
Я виніс істину, як пташку, на руках:
Я восхотів Сократом на Русі
Служити – і служив учителем.
Нема достойнішої справи, ніж оця.
Сопілку, флейту, скрипку замість різки.
Світ ловив мене, та не спіймав.
Я ж світу не ловив, але спіймав
Добром своїм. Ніколи і ніде
Добро не можна прищепити силою.
Воно тоді відразу роги виставить.
То будуть роги зла...
Тож я за вас, земляче!

Корчак

(до Вчителя)

Колего, ви сідайте.
Ви бачите, за вас усі, за вас.
Чи ви, Макаренко, щось маєте супроти!

Вчитель сідає до столу. Зводиться Макаренко.

Макаренко

(до Вчителя)

У мене є одне запитання.
Скажіть, колего і земляче мій,
Чи правда, що ви проти мого принципу
В комуністичнім вихованні:
Повага, та поєднана з вимогливістю?

Вчитель

Коли формулював я другий
Важливий принцип виховання,
Свідомо я не повторив за вами:
«Повага, та поєднана з вимогливістю».
У чому річ, ви скажете?
Я це зробив ось із яких мотивів.
Переконався я не раз, не два
В такій «залежності математичній» —
Коли ви десять раз над вихованцем
Вжили свою безмежну владу,
Аби йому довірою й любов'ю
Повагу до людини прищепити,
То можете один-єдиний раз
Вже щось заборонити вихованцю.
Отож – на десять слів гарячих
Одне холодне, але теж тактовне.
На практиці ж виходить навпаки,
Що десять раз кричать мов навіжені,

І тільки раз по-людськи заговорять.
«Діяльність повинна бути моєю,
Захоплювати мене,
Виходити з моєї душі», —
Колись Ушинський казав.
У Вашій формулі:
«Повага, що поєднана з вимогливістю»,
Багато з педагогів зрозуміли
Лише примат вимогливості.
Навчитись легше вимагати, ніж поважати.
Те, що легше всім,
Те і сприймається всіма
І розуміється само собою.
Чи мав я право
На таку зухвалість?

Макаренко

Не тільки мали право,
Просто – мусили. Ваш досвід – ваше право.
Я бачу, ми в одному казані
Кипіли з вами – це найголовніше,
В огні любові до дітей,
І не абстрактної, а дійової,
Мене ж ви знаєте, як шпетили вони,
Оті, що за дітей, оті, що й вам дошкуляють.
Мені колись казала одна дама:
– Та ви, Макаренко, солдат – не педагог.
Я вірю в те, що ви – полковник царський.
І взагалі, не розумію досі,
Чому так з вами носяться?
Я б взагалі вас до дітей
І на поріг би не пускала!.. —
Хай згинуть заздрісники-пасквілянти!
Тож вашу руку, Вчителю!

Вчитель і Макаренко потискують один одному руки.

Усі великі педагоги, всі,
Всі як один без винятку,
Всі проголошують одні і ті ж
Гуманні істини.
Століття за століттями
Борня іде, одна і та ж, здавалося б:
Та кожному – своя доба.
Та кожному – свої обставини.
І кожен знов до істин повертається,

Старі знов проголошує новими.
Що істина не старіє – відомо,
Лише нових підтверджень потребує.
Доба нова – доба комуністична
Вчить, що добро – до зла непримиренність.
Реальний гуманізм життя нового
У наших творах сонцем палахкоче.
Тож знов доводь і не соромсь повторів,
Лаштуй у лави свіжі аргументи,
Доскіпуйся в старому по-новому,
Щоб істина та істинна була.
Було всім важко.
Хто й коли сказав
Що має бути легко вчителю?!
Тож чисть старі джерела і нові
Тримай тоді, коли вода жива в них.

Слова автора

Болять майбутнім, школо, твої груди —
Нехай святиться твій простий поріг!
Це вчителі, найкращі наші люди,
Готують старт для всіх крутих доріг.
Так, Вчителю, вже істина ця сива,
Хай все в книжках – хіба ж в книжках усе?!
Бо неповторність людська, як росина,
Всеможне сонце в крихточці несе.
Плекає педагог майбутність долі —
Яких за десять, за п'ятнадцять літ
Несе в собі всі долі ясного літа,
Які лиш потім світлом йдуть у світ.
Їм світ несе з майбутніми законами,
Він, педагог, їм еталонить все
І пальцями своїми ніжнотонними
Плекає неповторний їх хосен.
Світ клекотить. Земля йде по орбіті.
А ти зімпровізуй їм свій секрет,
А в цьому, у яснім дитячій світі,
Годинник на п'ятнадцять літ вперед.
Неси, як пташку, мрію їм безсонну,
Щодня їм поклювати дай зерна
І в корінці впізнай шумливу крону,
Щоб в небі вкорінилася вона.
Це вчителі, найкращі наші люди,
Плекають нас для всіх крутих доріг.
Болять майбутнім, школо, твої груди —
Нехай святиться твій простий поріг!

1977

Соловейко-сольвейг Драматична поема

Дійові особи

Марина Турчин, скульпторка, 40 років.

Іван Савицький, архітектор, мистецтвознавець, 60 років.

Наталка, робітниця, 20 років.

Петро, шофер, 25 років.

Баба Степанида, свекруха Марини, 80 років.

Хор, який діє тільки в місячному інтермеццо, розділений на дві половини: чоловічу і жіночу.

Пролог

Марина йде з букетом сон-трави до машини, де її вже очікує Іван Іванович Савицький. Його машина поблизу. Марина займає позицію, з якої важко було б її зрушити кількома натівськими бригадами, а все ж Іван Іванович Савицький наступає.

Савицький

Марино Іванівно, сто разів перепрошую...

Марина

Досить одного разу. В чому справа?

Савицький

Справа в тому, Марино Іванівно,
Що гіршої справи бути не може!
Я розумію, ваша втеча із Києва,
Намагання сховатись у волинську майстерню,
І тут – на тобі! – остогидлий Савицький
Стовбичить надобом на дорозі!
Справа в тому, Марино Іванівно...

Марина

Який ви нудний, Савицький! Що сталося
У Києві, чом ви такий захеканий?
І чом так довго-довго про таке коротке?

Савицький

Я ще не приїхав – ви вже встигли образити.
Та сталося не в Києві – сталося тут.
І треба ж було! Я ж таки наполягав:
Не ставте її, нещасної, при дорозі
На випробу всяким п'янчугам шоферам,
Поставте її на горбі над лісами —
Для першокурсника рішення елементарне!
Хіба ж мені зрушить було Турчина,
А з Турчином і Марину Турчин —
Над розвилкою тільки ставити – й годі!
От і маєте – взяла вас розвилка на вила
І мене з вами, грішного. Та вам байдужісінько!

Марина

Відшмагати б вас сон-травою!

(Замахується на нього букетом.)

Кажіть негайно – і членороздільно...

Савицький

Збито *нашу Мавку*, Марино Іванівно!

Марина

(вона ошелешена)

Савицький, ви не того...

Як – збито Мавку?.. Хіба її можна збити?

Савицький

Можливо, Марино Іванівно, бульдозером, танком,
БелАЗом, можливо, – людство вигадливе.
Зачепити плечем її біле рамено —
І Мавка в болоті білим череп'ям
Кличе на поміч, про допомогу волає...

Марина

(намагається зібратися з думками)

Скільки ж туди, до урочища Вовчого?

Савицький

Десяток із гаком. Поїхали?!

Марина

І треба ж *до всього* ще й Мавку!
Звідки дізнались ви, Іване Івановичу?

Савицький

Хазяїн подзвонив у Спілку.
До вас подзвонив... Вас попередити...
Дзвоник його навздогінці за вами летить —
Звати його Іван Іванович Савицький...

Марина

Облиште виглуплюватись, Іване. За віщо
Все так на мене за кілька цих літ навіжених:
Смерть чоловіка, смерть матері... Смерть Мавки!
Доле, чи можеш ти зупинитись на хвилю?
Навіщо такий божевільний розбіг?
Центрифуга життя, яка ж вона немилосердна —
За кожен грам щастя тонну лиха відважує...

Перша частина

Весна з соловейком у пазусі

Вдалині видно довгий дерев'яний сарай над озером – це волинська майстерня Марини Турчин. З комина в'ється димок. Стежка з горба збігає вниз до гори. З іншого краю озера видно контури дивного птаха, який весь поривається злітати і злетіти не може – це радар. Внизу біля дороги, на воринні, сидить баба Степанида – Степка. Вона чекає. Зіщулена, згорблена, як вузлик життя, який меншає щоднини. Вона чогось чекає, вичікує на щось. Щось їде – це машина Марини. Машина повільно, надто повільно під'їздить до баби. Баба не ворухнеться. Марина виходить з машини, цілує бабу в руку без слова, Степка цілує Марину в лоб – без слова. Марина сідає внизу, у ногах баби Степаниди...

Марина

Що то за димок над комином?

Степка

Щоб тепло було, щоб зима вивітрилась.

Марина

Маєте щось на душі – кажіть, Степанидо Іванівно!

Степка

Всього відразу не можна – вже краще по крапельні.

Марина

Тоді ходімо до майстерні – там слова вийдуть кращі.

Степка

Там слова вийдуть гірші, тут – трохи вітром візьмуться.

Марина

Хочу диму, хочу вогню, он як куріє. Ходімо!

Степка

Марино, Марино, і воно тобі треба – і стільки?!
Чого ти на мене дивишся пильно і моторошно?
Гадаєш, відьма знову пісеньку свою заводить.
Гадаєш, напрокувала, наврочила – і по всьому.
Ні, не по всьому – на мене ланцюг свій
Доля твоя накидає, на мене... Марино, Марино!

Марина

Хочу диму березового, хочу вогню малинового —
Мене уже та й по всьому нічим уже не збентежиш:
Слово клади до слова, як дрова на зиму складають,
Спалимо їх в каміні разом з дрівцятами вкупі,
Слова горять, наче паліччя, полляті бензином розпуки.

Степка

Марино, тримайтеся цупко, бабі дурній не потурайте.
В слові більше вогню і диму, ніж у сухому дереві.
Слухай, Марино, слова всі ховай у пазусі,
Бо коли не захочеш, то можеш не чути і краплі.

Біда в мене: позавчора було весілля...

Марина

Господи, як ти говориш! Біда... позавчора весілля...
Наталка... Без мене... Та як ви так посміли!

Степка

Ні з того ні з сього весілля оте взялося...
Взялося проти волі моєї, можу заприсягтися.
Ці паровані ще зі школи – Петро і Наталка.
«Наталка Полтавка» давно їх попарувала.
Служив Петро у морфлоті – Наталка його чекала.
Два роки був у Вірменії – Наталка його вичікувала.
А це був подався в Норільськ – терпець дівці урвався.
Загуляла вона із тим Копачем, аж дим закурів.
Губи сухі щодня, а очі – аж дим валує.
Докотилося аж до весілля, таке-то, Марино!
Не дівка, а прірва, пройдисвітка – рідна онука.
Весілля отут розпаношилось, Копачам прямо – цілий розор.
А туди вона, бач, телеграму в хуртовину оту, в морози,
Бо од Петра цілий рік – ні півслова.
Телеграму таку йому дівка сковерзувала:
«Так як я без тата і без мами, то разом з бабцею Степою
І разом з нареченим моїм Василем Копачем
Просимо тебе на весілля. Твоя Наталка по „Наталці Полтавці“».
Коса зачепила за камінь – Петро приїхав.

Марина

Уявляю собі, що тут сталося...

Степка

В тім-то й річ, молодиче, що зась твоїй уяві.

Марина

Що, Петро приїхав... і убив...

Степка

Не убив, а украв... серед білого дня...

Марина

Украв... серед білого дня... що украв?

Степка

Не що, а кого, Наталку украв з весілля!
Степка ридає. Марина її заспокоює.

Марина

Не плачте, моя дорога мамо, не треба.
Не плачте, їй-богу, вони знайдуться.

Степка

Бодай би вони пропали, чого їм знаходитись!
Зараз такі, молодежи, безбожні часи настали,
Зараз дівка без її власного дозволу не крадеться.
А як украв уже, щоб ти був запропастився,
То колись уже ховалися на край світу —
На Сахалін чи десь на Вогненну Землю,
А зараз оце – під спідницю до баби...

Марина

Як це – до баби? Вони що – у нашій хаті?

Степка

В тім вся біда, що не в моїй вони хаті.
Колись то було, років, мабуть, з п'ятдесят,
Це було за Польщі, коли я дівувала,
Так украв був один дівку таки з весілля,
То аж в Америці опинився був з нею.
Тепер оце аж приїхали – пан такий, хоч куди,
Миє вікна в ООНі і, кажуть, якимсь без ганчірки.
Так приїхав оце в село і думав, що мирно буде.
А той, у кого вкрали, не забув-таки, не простив:
Сидір, що сторожем на конюшні; на вухо недочуває,
Вибив американові переднього золотого зуба,
Замірявся й на другого – сільрада притримала.
Одсидів своє за напад на іноземця.
Та який він йому іноземець, коли першу жінку украв?
А цей, бач, Петро, украв, то ховайся в Сибір, як у пазусі,
А вона його, внучка моя, приконвоїрувала до баби.
Та й як ще украв, хіба по-людськи украв?
Машину чужу на цугундер, сидить в кабіні
І до Наталки виморгує: «Давай, мовляв, скільки чекати!»
Дурепа моя розвісила вуха, молодого – рукою,
Свекруху – ногою, а свекра – вже чим попало,
І нумо до нього в машину, в весільнім вінку.
Петро таки на БелАЗі, а Копачі – легковими за ним,
Така тепер молодь, господи, женеться – спитай, куди?!
Летіли, то збили (Марино, тепер тримайся) Мавку,
бортом зачепили.
Що воно тепер буде! Смерть – Копачі сказали!..

Марина тільки тепер усвідомлює зв'язок всіх останніх подій, без слова підводиться, підходить до машини, відкриває багажник, виймає забруднений брезент – на брезенті одбита голова білої Мавки.

(Сахається.)

Господи, це ж чия голова?

Марина

(зовсім пригноблено)

Моя!

Степка

Молодице, Марино, чи ти при умі?!

Марина

При повному, на який спромоглася за сорок років.
Це моя голова, коли було мені двадцять.

Степка

Твоя голова при тобі. На в'язах. Ясна.
Не дури стару Степку, Марино ласкава.

Марина

Рада була б здурити, та ніяк. Це голова
Двадцятилітньої буйної дівчини,
В яку закохався скульптор Михайло Турчин.
Де ж вони зараз, твої втікачі?

Степка

У найпотаємнішому закутку, де їх не знайде ніхто.
Не хто-небудь їх сховав – бабця Степка.

(Пильно дивиться на Марину, потім все ж таки наважується.)

В тебе вони у майстерні, Марино...

Марина

А я щойно кричала, немов навіжена,
Савицький мене ледве якось гамував:
«Винних знайдіть негайно, знайдіть мені винних!»
Наче віродиться Мавка – Михайлова і моя,
Наче Михайло знову постане живісіньким,
Наче мої двадцять літ засвітяться
Такими ж бездонними, як це Затишне озеро.
Глупота людська, а бабська таки безконечна.
Треба давати відбій, треба себе гамувати.
Треба дзвонити і все на гальмах спускати.
Поїхали – познайомите мене з молодими,
Чи то пак з втікачами... Поїхали, мамо!

Степка

Не піду я, Марино, набулась я із ними.
Та і не знала, що ти ось нагрнеш,
Ти ж ніколи, ніколи об цій порі...

Марина

А це щось пригнало, бач, наче навмисне.
Невпокоєність, туга, якесь очікування.
Я ж не можу туди не йти, Степанидо Іванівно.
І йти мені у майстерню просто-таки непристойно...

Степка

А ти йди. Йди, молодице. Мабуть, так і треба.
Іншу я схованку їм налаштую. Ти йди, Марино!

Марина поволі загортає голову Мавки в брезент, поволі кладе загорнуте в багажник. Стоїть, думає, видно, вагається. Потім рвучко сідає в машину. Машина рушає. Степанида довго дивиться їй услід – туди, де димок куріє над майстернею, куди між негустим лісом тягнуться електричні і телефонні проводи.

Щось є в цій молодичці дуже-таки принадливе.
Недарма мій Михайло так ввивався,
Аж поки не сконав таки з-за неї. Диво!
Таке сухе, розгонисте, таке мужчинське наче.
Як вона теше з тих пеньків фігури,
Сокирою орудує як, господи! Як гупотить по каменю!
Хіба це бабська, людоньки, робота?!
Таж вона цілу ніч, бува, все гатить, гатить
То долотом, то рашпілем, то свердлом,
А вранці мокра – сто потів посходило.
Хіба ж оце, скажіть, жіноче, бабське діло!
А ця Марина – хіба ж природа нас для цього сотворила?
Хіба для молотка? Для рашпіля? Чи, може, для зубила?
Бодай би вас, чоловіків, пропасниця побила!
А молодиця – просто-таки з неба, хоча б очима!
А що ж мені з Наталкою робити?
Привіються-таки до мене зараз, ось побожусь,
Украсти дівку – о, на це він годен!
А далі що? До баби під спідницю! Така романтика!

Волинська майстерня Марини Турчин. Високо на похилій стелі сарая впасовано великі вікна зі свіжими сосновими рамами. В майстерні світло. Поруч з майстернею невеличкий закритий закуток, де стоїть ліжко і дубовий столик. Невеличка кухонька. В самій майстерні вибудовано антресолі, де стоять погруддя, закриті то целофаном, то брезентом, а то і зовсім розкриті. Найбільше скульптур з дерева, переважно з липи, з каменю – з білого мармуру, сірого граніту. Переважають мадонни – відома «В'єтнамська мати» з руками, сплетеними назад, мати сама розстріляна, дитина – жива, визирає з-за спини; «Мати-балерина», «Мати-шахтарка», «Праматір всього суцього», «Майбутня мати», «Мати космонавта», «Матері молодогвардійців»; багато дитячих скульптур, прекрасних чоловічих торсів. На стінах «Пієта» і «Давид» Мікеланджело, «Мадонна» Рафаеля, «Мати Хорватія» Івана Мештровича, кілька репродукцій Мура і Архипенка, «Заньковецька» і «Леся в Ялті» Галини Кальченко, «Княгиня Ольга» і «Соломія Крушельницька» Теодозії Бриж, скульптури Мухіної і Голубкіної. Кілька робіт Михайла Турчина – окремо. Над усім – його «Мавка», сама безпосередність, юність, чистота і одвертість. Тахта стоїть в кутку. Торшер. Магнітофон. Приймач на столику. Телефон з довжелезним шнуром. Поруч – багато пеньків і колод, кілька мармурових і гранітних брил. На одній із скульптур, можливо, саме на Мавці, весільний вінок з усією райдугою весільних стрічок. На чоловічому торсі – хвацько накладена парубоцька кепка. Із кутка виходить босоніж, солодко потягуючись, Наталка в куценькій нічній сорочині, чорне волосся розметалось по плечах, вона щулиться од холоду – солов'ї знадвору збудили.

Наталка

(підходить до кошика, що стоїть недалеко біля дверей, – кошик зверху запнутий старою хусткою)

Дивись, і яблука, і пиріжки, узвар у глечику.
Таки бабуся в мене – зі знаком якості і перший сорт!
Чи яблука тобі, а чи узвару, Петь?

(П'є з глечика узвар.)

Виходить з того ж таки закутка Петро, він в самісіньких плавках, зверху, правда, накинутий робочий халат Марини, він де-не-де пропалений, замурзаний глиною і гіпсом.

Петро

Оце я трохи, Натко, підіспав. А то дорога
Геть замордувала, клята. Костоломний шлях!

Наталка

Чим нахваляється сьогодні молодий
По першій шлюбній ночі з молодою —
Тим нахваляється, що трохи підіспав!
Гляди мені, проспийш – вкрадуть твою покражу...

Петро

*(береться за пироги, за яблука, запиває узваром,
апетит подорожнього долає незвичність ситуації)*

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.